

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות
ע"ש חיים רוזנברג

כה

בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה ספר זיכרון לאריה כשר

עורך

יובל שחר

בשיתוף עם

אהרן אופנהיימר, רז מוסטיגמן

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה: על אודות מיטות וכיסאות במשנה כלים

יהושע שוורץ

הקדמה

לרשותו של ההיסטוריון, המבקש לכתוב על אודות חברה, עומדים מקורות רבים ומגוון כלים ודרכים. מקורות המידע שאנו בחרנו משונים במקצת: אבני היסוד של שחזור היסטורי זה הן פסולת ואשפה. בכוונתנו לבחון את פני החברה היהודית הקדומה בהתבסס על חורבותיה ובמיוחד על אותן חורבות שלא הושלכו הצידה, אלא שנעשה בהן שימוש ראשוני ולעיתים אף תקנו ומחזרו אותן כדי לעשות בהן שימוש חדש. במילים אחרות, נתמקד באשפה ובפסולת שנעשה בהן שימוש חוזר.¹ פסולת היא ראי החברה. לעיתים קיים מתאם בין מה שנשבר, נזרק והושלך הצידה לבין החברה האנושית, ולעיתים עדות האדם ועדות הפסולת אינם מצטלבים.²

הזבל קשור כמעט לכל היבטיה של הפעילות האנושית. הפסולת היא חלק חשוב מחיינו והזבל הוא חלק בלתי נפרד מהחברה שלנו. לפיכך היה סביר

1 מבחינה טכנית, אשפה היא פסולת שאינה במקומה. ראו ספרם של וויליאם ראת' וקאלן מרפי: William Rathje and Cullen Murphy, *Rubbish! The Archaeology of Garbage* (Tucson: The University of Arizona Press, 2001) p. 197. לעיתים קרובות ריבוי הפסולת הוא זה שמתניע את פעולת המחזור (ראת' ומרפי, עמ' 199–200).

2 מאמר זה הוא הראשון בסדרה של מחקרים בנושא שבירה ומחזור בחברה היהודית הקדומה. מחקרים אלו הם פרי עבודתנו בשני פרויקטים נוספים: תרבות חומרית בחברה היהודית הקדומה, ופעילות שעות הפנאי בחברה היהודית הקדומה. על ההיסטוריה של המחקר האקדמי של גרובולוגיה ראו את ראת' ומרפי (הערה 1). ראת' היה לאחת הדמויות הראשיות בייסוד "פרויקט הזבל" ("Garbage Project") באוניברסיטת אריזונה. בפרויקט זה חקרו את הפסולת של האנושות המודרנית, והוא היה לאחד מהאבות המייסדים של הגרובולוגיה המודרנית. ראו Susan Strassler, *Waste and Want: a Social History of Trash* (New York: Metropolitan Books, Henry Holt and Company, LLC, 1999) and Benjamin Miller, *Fat of the Land: Garbage in New York: The Last Two Hundred Years* (New York: Four Walls Eight Windows, 2000).

להניח שהזבל ימשוך אליו מחקר אקדמי ניכר. אולם אין זה המצב. אף הגרובולוגיה (חקר הפסולת) עוסקת, בעיקר בבחינת החברה המודרנית: היא מתמקדת בפסולת מתכלה ובעיקר בניסיון להפוך את המתכלה לבלתי-מתכלה באמצעות המחזור, ובכך היא מובחנת מן הארכיאולוגיה שעוסקת לרוב בפסולת בלתי-מתכלה. החומרים המתכלים של העולם הקדום נעלמו מזמן ורק לעיתים נדירות ניתנת לארכיאולוג הזדמנות לבחון אותם. החומרים הממוחזרים של העולם הקדום בלתי מזוהים בדרך כלל. זהו חלק מההסבר לשימוש הכה-נדיר בגרובולוגיה בחקר העולם הקדום.³

אנו מבקשים לעקוף מכשול זה באמצעות אסטרטגיה קיצונית למדי: מבלי להתעלם ממעט הממצאים הרלוונטיים שמספקת לנו הארכיאולוגיה, אנו נתמקד במקורות ספרותיים. רוב מקורותינו לקוחים מספרות חז"ל, במיוחד מן המשנה והתוספתא, ובעיקר ממסכת כלים, העוסקת בסוגיות של טהרה וטומאה של כלים.⁴ אף שהכלים מוזכרים בספרות חז"ל באופן כללי,⁵ נראה שמסכת כלים מספקת לנו מידע מפורט, גם אם לפעמים הוא משני ושולי, על כלים שבורים, על תיקונם או על השלכתם, ולעיתים גם על מחזורם ועל התקנתם לשימוש חדש. במשנה ובתוספתא (ולמעשה בכל ספרות חז"ל) מצוי חומר תיאורטי רב המתאים בעיקר לבית מדרש והמנותק מהחיים, וקשה תחילה להכריע אם התיאורים של הכלים והחפצים במסורות אלה מתייחסים למציאות, בין שמדובר בכלים שלמים ובין שמדובר בשבורים. עם זאת מרמת הפירוט ומרמת הדיוק הטכני במסכת כלים נראה שהמקורות משקפים מציאות ואינם בבחינת תיאוריה גרידא. חלק מהדיונים על טקסי טהרה אכן תיאורטיים ואינם

3 ראו: Penelope Ballard Drooker (ed.), *Fleeting Identities: Perishable Material Culture* in *Archaeological Research*, Carbondale: Center for Archaeological Research, Southern Illinois University, 2001.

4 ההפניות מתוספתא כלים הן על-פי מהדורת משה שמואל צוקרמאנדל, עם תשלום תוספתא של שאול ליברמן, ירושלים: ספרי ואהרמן, תש"ל (מהדורה חדשה עם הוספות ותיקונים). בנוגע לטקסט ולפרשנות, ראו: שאול ליברמן, *תוספתא ראשונים, פירוש מיוסד על כתבי יד התוספתא וספרי ראשונים ומדרשים בכתבי יד ובדפוסים ישנים*, חלק שלישי: כלים-נדה (ירושלים, תרצ"ט), *חלק שלישי-רביעי: סדר טהרות* (ניו יורק וירושלים: בית המדרש לרבנים באמריקה, תשנ"ט); וראו גם יעקב נחום אפשטיין, *פירוש הגאונים על סדר טהרות יוצא לאור על-פי קובץ ברלין וקטעי גניזה*, ברלין: חברת מיקיצי נרדמים, תרפ"א-תרפ"ד (ירושלים: דביר, תשמ"ב, ערוך בידי ע"צ מלמד).

5 ראו: Joshua Schwartz, "The Material Realities of Jewish Life in the Land of Israel, c. 235–638", in: Steven Katz (ed.), *The Cambridge History of Judaism: IV, The Late Roman Period* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006) pp. 431–456.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

משקפים את עולם המעשה או את אורח השימוש בכלים אלו בפועל (בנושא זה גלומות סוגיות אחדות שאליהן נתייחס בהמשך המחקר), אך ביחס למיטות ולכיסאות הדיונים והתיאורים במסכת כלים מקנים תחושה של מציאות. ואפילו חלק מהדיונים מתמקדים במקרים תיאורטיים, אין זה מכשול גדול בעבורנו, כיוון שאנו בוחנים את האפשרות (או את היעדר האפשרות) של שימוש במיטה או בכיסא בהיותם שבורים, מתוקנים או ממוחזרים, ואיננו חוקרים את דיני הטומאה והטהרה. במחקרים עתידיים על שבירה ומסכת כלים נבחן סוגיות אלו ביחס לכלים אחרים.

אין אנו הראשונים להיעזר בספרות חז"ל כדי לחקור את התרבות החומרית של החברה היהודית הקדומה.⁶ עם זאת, כפי הנראה אנו הראשונים להיעזר בספרות זו לחקר הגרובולוגיה בחברה היהודית הקדומה במסגרת הזמן המוכתבת בידי מסכת כלים. אנו מתארכים את מסכת כלים לתקופה הרומית המאוחרת בארץ-ישראל, אך סביר להניח שהדברים מתייחסים לתקופה ארוכה יותר בגלל התפתחותם האיטית של כלים בעולם הקדום.⁷

מסכת כלים מאגדת רשימות של כלים ודנה באותם מכשירים וכלים שמיטמאים או שאינם מיטמאים ובמגוון המצבים שיכולים להביא לידי כך. ישנם דינים שונים לכלים העשויים מחומרים שונים כגון: חמר, עץ, אבן, עצמות, מתכת, זכוכית וגללים, והדינים הללו מתייחסים לעיצוב ולמבנה של

6 ראו: דניאל שפרבר, **תרבות חומרית בארץ-ישראל בימי התלמוד** (ירושלים: יד יצחק בן-צבי ואוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ד, כרך ב, ירושלים: יד יצחק בן-צבי ואוניברסיטת בר-אילן, תשס"ו), וגם את הביבליוגרפיה המפורטת במבואות של שני הכרכים.

7 אין צורך שנעסוק בענייני עריכה של משנה או של תוספתא כלים, שהרי הוכח בבירור שניתן ליישם בעיולות את הרעיון של "la longue durée" ("המִשְׁךְ הארוך") גם על ההיסטוריה ועל ההתפתחות של כלים, של אביזרים ושל מכשירים בעולם הקדום. רבים מהם השתנו מעט מאוד לאורך מאות השנים מימי קדם ועד ימי הביניים. ראו: Joshua Schwartz, "Ball Playing in Ancient Jewish Society: The Hellenistic, Roman and Byzantine Periods", *Ludica, annali di storia e civiltà del gioco*, 3 (1997), pp. 139–161. כך, אין זה משנה אם מסורת המשנה או התוספתא מתייחסות למאה השנייה או למאה השלישית לספירה, וכנראה שההתייחסות לכלים אלו נשארה בעינה מאות רבות לאחר מכן. עם זאת, לשם הדיוק, קרוב לוודאי שמשנה כלים מכילה הרבה ממה שגידית הופטמן מכנה *UrMishnah*, ונראה כי זה נוגע גם לתוספתא כלים. ראו: Judith Hauptman, "The Tosefta as a Commentary on an Early Mishnah," *Jewish Studies Internet Journal*, 4 (2005), pp. 109–132 and idem, *Rereading the Mishnah: A New Approach to Ancient Jewish Texts* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2005).

הכלים האלה כמו גם לפעולות השונות הנעשות בהם או בעזרתם.⁸ כלים שבורים נמצאים בסכנת טומאה אם ממשיכים להשתמש בהם לייעודם המקורי ועם זאת אותם הכלים הינם 'טהורים', כלומר אינם יכולים להיטמא, כל עוד לא משתמשים בהם לייעודם המקורי.

להלן הקווים המנחים, הלקוחים כמעט רק ממסכת כלים, ומסכמים את המצב:

- (1) "נשברו-טהרו" (משנה, כלים ב:1; י"א:1; ט"ו:1; בבלי, שבת ט"ז ע"א);⁹
  - (2) "נשברו-טהרו. חזר ועשה מהם כלים – מקבלין טומאה מכן ולהבא" (משנה, כלים ב:1; י"א:1; ט"ו:1);
  - (3) "[מפני ש] בטל שם כלי מעליו" (משנה, כלים ג:3; ג:4);
  - (4) "ומאמתי טהרתו? משבלה ואינו משמש מעין מלאכתו" (תוספתא, כלים בבא מציעא ג:1, עמ' 581; י"א:9, עמ' 590);
  - (5) "[מפני ש] בטל העקר, בטלה הטפלה" (משנה, כלים י"ט:10; כ:1; כ"ב:7; תוספתא, כלים בבא מציעא י:2, עמ' 588; י:3, עמ' 588);
  - (6) "כל ששנהו לשמו – טמא; לשם אחר – טהור" (משנה, כלים כ"ח:5).
- דינים אלו פירושם כי כלי טמא או כלי העלול להיטמא מיישם את ייעודו המקורי או הראשוני, בין אם כלי זה שבור ובין שלא, בעוד שחפץ נחשב טהור אם אינו שומר על ייעודו המקורי, ואף כי ייעשה בו שימוש חדש הוא אינו מיטמא. עם זאת, חשוב לזכור כי אין אנו עוסקים בשאלת הטהרה כשלעצמה וכי כל זה חשוב לנו רק בעבור ההגדרות של כלי 'שבור', של כלי 'מתוקן', של 'שימוש חוזר' בכלי ושל כלי 'ממוחזר' לשם ייעוד חדש.

8 ראו את הערות המבוא של חנוך אלבק, ששה סדרי משנה, סדר טהרות (ירושלים ותל-אביב: מוסד ביאליק ודביר, תשי"ט), עמ' 11–17.

9 משנה, כלים ב:1 וט"ו:1 מתייחסות לכלים מעץ, מעור, מעצמות ומזכוכית. במשנה, כלים י"א:1 מוזכרים כלים ממחכת. ראו גם ט"ז:1 על אודות כלי עץ טמאים שנשברו לשני חלקים וחזרו להיות טהורים.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

פסולת ומחזור – הקדמה קצרה

“Recycling itself is probably as old as – indeed, seems to be a fundamental characteristic of – the human species. The archaeological record is crowded with artifacts that display the results of recycling behavior.”¹⁰

מחזור נוצר מכך שלאנשים לא היה ברור מה לעשות בפסולת. האם להשליכה בבית, בחצר או שמא ברחוב ולגרום כך לריחות חריפים ובלתי נעימים? האם לקבור אותה סמוך לבית או לעיר, ולהשקיע בתהליך מאמץ וזמן? האם להעבירה למזבלה, ולהשקיע בפעולה זמן ומאמץ? אף שאולי כבר אז היו מי שנברו בפסולת כדי למצוא בה אי אלו פריטים למחזור, זו המשיכה להיערם, גם בעת העתיקה.¹¹ עם זאת החברה הקדומה לא הייתה חברה 'מייצרת פסולת' ('waste maker')¹² ומחזור כלים שבורים וייעודם לשימוש חדש צמצם חלק מהבעיות הכרוכות בסילוק פסולת.¹³

בעולם הקדום שיקף מחזורם של כלים רתיעה כמעט מולדת מלהיות 'חברה בזבזנית' ('throwaway society'). כל כלי היה יקר לרכישה, קשה היה לייצר או להחליף כלי, וכלים שבורים שימשו כמקור לחלקי חילוף או למחזור לכלל כלים אחרים. עובדה זו הובילה לתופעה של 'השלכה זמנית' ('provisional discard') : גרוטאות אוחסנו בסביבת הבית עד שנמצא שימוש להן או לחלקים מהן.¹⁴ בעל הבית יכול היה לעשות בהן שימוש חדש, אך גם אנשים אחרים חיטטו בפסולת כדי למצוא כלים שבורים.¹⁵ נוסף לכך, אף שכמות הפסולת נקבעת על פי מעמד (והמעמדות העשירים, מן הסתם, יכלו להרשות לעצמם

10 ראו ראתז' ומרפי, עמ' 191–192.

11 שם, עמ' 37–38. ארכיאולוגים ניתחו ממצאים שנאספו מערמות אשפה ופסולת, ומכך למדו שהיו מקרים שבהם אנשים אכן השליכו כלים ומכשירים תקינים לחלוטין.

12 ראו סטרסלר, עמ' 21, המתייחסת לעובדה שציורים הולנדים מהמאה ה-17 מציגים, כחלק מהמציאות היומיומית של התקופה, צלחות וקערות שבורות שהונחו על המדף ליד כלים תקינים ושלמים.

13 ראו ראתז' ומרפי, עמ' 30–52.

14 Kathryn Kamp, “From Village to Tell: Household Ethnoarchaeology in Syria”, *Near Eastern Archaeology*, 63:2 (2000), 84–93.

15 סטרסלר, עמ' 11–12. שתי האפשרויות משקפות את המציאות של החברה הקדם-תעשייתית, שבה היה בעל הבית הממוצע מיומן דיו לבצע תיקונים בסיסיים לצורכי מחזור או להסבה לשימוש חדש.

ל'ייצר' יותר אשפה ויכלו להשליך דברים באורח בזבזני יותר משכניהם העניים), הרי שגם העשירים לא מיהרו להשליך חפצים וכלים.¹⁶

ישיבה ושינה: שרפרף, כיסא ומיטה

באופן אידיאלי היינו רוצים לדון בפסולת ובמחזור בכללותם, כפי שהם רלוונטיים לחברה היהודית הקדומה, אך זו בוודאי משימה עצומת ממדים. במחקר הנוכחי נתמקד בפסולת ביתית ובמחזור ביתי, ונבחן כיצד אלו קשורים למנהגים חברתיים אחדים של התקופה.

שניים מן הצרכים וההרגלים החברתיים והביתיים הבסיסיים ביותר הם שינה ואכילה.¹⁷ הרגלים אלו ותנוחות הגוף, הישיבה או השכיבה הנלוות אליהם, השפיעו רבות על חזותם ועל פיתוחם של פרטי ריהוט כגון מיטות, ספות, שרפרפים, כיסאות, ספסלים ושולחנות. פרטי ריהוט מסוג זה השפיעו על התרבות האנושית, ופיתוחם לאורך השנים מאפשר לנו לעיתים לבחון מושגים של מעמד, של נוחות, של סדר ואף של יופי.¹⁸ פרטי ריהוט שימושיים וניידים

16 שם, עמ' 9, עמ' 136–140.

17 אין זה מקרי ששניים מתוך שלושת הדברים שעל בעל לספק לאשתו קשורים לצרכים ולרהיטים הללו. ראו משנה, כתובות ה:8 על חובת הבעל לספק מזון ומיטה או מחצלת. תוספתא, כתובות ו:8 (מהדורת ליברמן עמ' 77–78) מתארת מקרה של יתום המבקש להינשא על חשבון הקהילה, וראשית ככול הוא מקבל מיטה ומצעים. אם יתומים ונשים ישנו במיטות, מובן כי גם גברים ישנו במיטות.

18 ראו: Georgina Herrmann, *The Furniture of Western Asia—Ancient and Traditional: Papers of the Conference Held at the Institute of Archaeology, University College London, June 28 to 30, 1993* (Mainz: Philipp von Zabern, 1996), p. xxiii
הברונזה ובתקופת הברזל העדיפו מחצלות על פני מיטות. ביחס למיטת העץ שנתגלתה בקבר ביריחו, ראו עירית ציפר, "והכנעני אז בארץ: חיי יום יום בכנען בתקופת הברונזה התיכונה ב, 1550–2000 לפה"ס" (תל-אביב: מוזיאון ארץ-ישראל, 1990) עמ' *21–*22. קורות אחדות הונחו לרוחב המיטה, והיו ישנים שינה בלתי נוחה על העץ עצמו. מאוחר יותר החליפו את הקורות בחבלים, ולאחר מכן הוסיפו מזרן. ביריחו התגלתה גם מיטה העשויה לבני בוץ.
ראו: Robbie G. Blakemore, *History of Interior Design Furniture from Ancient Egypt to Nineteenth-Century Europe* (New York: Van Nostrand Reinhold), 1997, pp. 15–19
ביחס לריהוט ישיבה במצרים, ועמ' 20–21 ביחס למיטות במצרים. המיטה המצרית סיפקה קצת יותר נוחות מזו שנתגלתה ביריחו ומוזכרת למעלה, והיה בה משטח מבד ארוג. כל המעמדות החברתיים במצרים נהגו לשבת על שרפרפים. בתחילה, היו הכיסאות סמלי המעמד הגבוה, אך עם הזמן השתמשו בהם גם בבתים רגילים. ביחס לכיסא באופן כללי, ובעיקר ביחס להתפתחות ההיסטורית של הכיסא, ראו: Galen Cranz, *The Chair: Rethinking Culture, Body and Design* (New York–London: Norton, 1998) עמ' 30–35 ביחס לכיסא המצרי (וגם ביחס לדמויות חמר ניאוליתיות מאזור הבלקן, שבהן ישובות נשים על כיסאות

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

נחשבים כריהוט מרכזי (primary), ולעומתם קופסאות, תיבות, כלי חרס וכדומה נחשבים לפרטי ריהוט ולחפצים משניים (ancillary).¹⁹ אנו נתמקד בריהוט מרכזי שבור, מתוקן או ממוחזר ששימש לשכיבה, להישענות או לשיבה. זאת למצט שולחנות המשמשים בדרך כלל לאכילה ולא להישענות, לשכיבה או לשיבה, ואליהם נתייחס במחקר עתידי. יתר על כן, גם לפרטי ריהוט כגון מיטות, ספות, כיסאות וספסלים, שלעיתים נהוג להשתמש בהם גם לצרכי אכילה, נתייחס רק בהקשרם המרכזי כריהוט ביתי שנועד לשיבה ולשכיבה.²⁰ מיטות וכיסאות מהווים באופן כללי את מרבית הריהוט בבית הקדום, ולפיכך דיוננו, המתבסס, לכאורה, על מבחר מצומצם, עשוי לספק הקדמה לתורת הגרובולוגיה היהודית הקדומה ועשוי אף לספק תובנות נוספות ביחס לתרבות החומרית ולהיסטוריה החברתית של היהודים. עם זאת, מאחר ש'ריהוט יהודי', כלומר הריהוט האופייני ליהודי המצוי, הושפע מן הסביבה, חשוב להבין קודם כל את עקרונותיו הכלליים של ריהוט קדום, ובעיקר את עקרונות הריהוט האופייני לתקופת האימפריה הרומית, כרקע לחברה היהודית ולתרבותה החומרית דאז. תחילה נדון, אם כן, בקצרה במיטות ובכיסאות רומיים ולאחר מכן נתחיל במסע אל תוך עולמו של הריהוט השבור.²¹

בעלי ארבע רגלים ותמיכה (גב). עם זאת, ראו גם את הביקורת של ראני לודר על עבודתו של קרנץ': (http://www.humanics-es.com/galencranzthechair.htm#galencranz) למרות חשיבות עבודתו החלוצית של קרנץ', הן מבחינת הפרספקטיבה ההיסטורית הן בריבוי פניו של הכיסא כאובייקט, הדיון שם בעיית בהיבטים של הנדסת אנוש.

19 Harold A. Leibowitz, "An Overview", in the article "Furniture and Furnishings", in: Eric M. Meyers (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*.

20 ראו משנה, כלים כ"ד: 8. אנו דנים במיטות המיועדות לשכיבה, ולא במיטות ששמשו לשיבה-הישענות את עובדי תעשיית הזכוכית או את יצרני רתמות (מעין מצע או מרכב לפועל). אנו לא דנים גם בקורות העץ שסתתי אבן אולי ישבו עליהן ובמושבים של העגלונים. ראו דניאל שפרבר, תרבות חומרית, ב, עמ' 126–133.

21 אנו חבים חוב גדול לשמואל קרויס בכל הקשור לתרבות החומרית, כולל מיטות וכיסאות. ראו: Samuel Krauss, *Talmudische Archaeologie* (Leipzig: Gustav Flock, 1910; rpt. Hildesheim: G. Olms, 1966) I–III (ברלין-וינה-תל-אביב: דביר, 1924–45, א-ב). ביחס למיטות וכיסאות, ראו: 60–65. *Talmudische Archaeologie*, I, pp. 60–65. אנו מתייחסים לגרסה העברית המורחבת והמפורטת יותר בקדמוניות. ביחס לשידות ולפרטי ריהוט דומים, החשובים לשיבה ושכיבה בהקשרם המשני, ראו קדמוניות, שם, עמ' 51–56. ביחס למיטות וכיסאות בממלכות המזרח הקדום ויוון ראו: Helmut Kyrieleis, *Throne und Klinen: Studien zur Formgeschichte altorientalischer und griechischer Sitz- und Liegemöbel vorhellenistischer Zeit* (Berlin: Walter de Gruyter; Jahrbuch des deutschen archaeologischen Instituts, 24, 1969); ראו גם את המאמר "Furniture and Furnishings" ב- Eric M. Meyers (ed.), *The*

מיטות וכיסאות רומיים

רהיטים של העולם הקדום התפתחו מתוך השאיפה לנוחות, מן הצורך שעלה מפעם לפעם להגן על הגוף (מפני מזיקים למשל) ולעיתים גם כסממן של מעמד.²² כיסאות מספקים תמיכה לגב ומיטות משפרות את איכות השינה. ישיבה או שינה על הקרקע החשופה או על מחצלות מסוגים שונים הייתה, לרוב, בלתי נוחה, במיוחד בחודשי החורף הרטובים; ולעיתים אף הייתה מסוכנת בגלל הימצאותם של נחשים ורמשים אחרים על הקרקע. ברב המקרים, הייתה זו מנת חלקם של העניים או של סגפנים, שבחרו לנהוג כך מתוך עקרונות פילוסופיים או דתיים.²³ מיטות וכיסאות נמצאו לרוב בחברות נייחות (ולא בחברות נודדות) ורק לעיתים נדירות נמצאו בבתים 'פרימיטיביים'.²⁴

Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East (New York–Oxford: Oxford University Press, 1997, II, pp. 352–362 (= Harold A. Leibowitz, "An Overview", pp. 352–354; Beth Alpert Nakhai, "Furnishings of Bronze and Iron", pp. 354–356; Ephraim Stern, "Furnishings of the Persian Period", pp. 356–358; Ann Killebrew, "Furnishings of the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods", pp. 358–362). ראו גם: יהודה פינצי, "חרושת העץ בתנ"ך לאור הממצא בארצות המקרא ובספרות חז"ל", *דיסרטיציה*, אוניברסיטת בר-אילן, תשמ"ה, כ"א, עמ' 51–60 (כיסאות), עמ' 61–70 (מיטות), וכן: S. Safari and M. Stern, *Compendia* ב- Shmuel Safrai, "Home and Family", *Rerum Iudaicarum ad Novum Testamentum: The Jewish People in the First Century: Historical Geography, Political History, Social, Cultural and Religious Life and Institutions* (Assen/Amsterdam: Van Gorcum) pp. 735–746.

22 קרנץ, עמ' 25–64 (הערה 18 למעלה). לעיתים שיקפו הכיסאות הקדומים את יחסי הכוח שבין השולטים והנשלטים. אולי גם כיסאות מודרניים, הנמצאים במשרד, בבית ובבתי הספר, משקפים את ההבדלים בין גברים ונשים, בין צעירים ומבוגרים, בין מעסיקים ושכירים וכדומה.

23 Harriet Crawford, "The Earliest Evidence from Mesopotamia", in: Hermann, *The Furniture of Western Asia*, pp. 33–39. ראו באופן כללי גם: Hollis S. Baker, *Furniture in the Ancient World: Origins and Evolution, 3100–475 B.C.* (New York: Macmillan, 1966); Michael Roaf, "Architecture and Furniture", in Hermann, *The Furniture of Western Asia*, pp. 21–28; Kim Gurr, Leon Straker and Phillip Moore, "A History of Seating in the Western World", *Ergonomics*, 12 (1998) (<http://www.uq.edu.au/eaol/june98/seating.pdf>) ראו גם: יהושע שוורץ, "תרבות חומרית וספרות חז"ל בארץ ישראל בשלהי העת העתיקה: מיטות, כלי מיטה ומנהגי שינה", בתוך ישראל ל' לוי, *רצף ותמורה: יהודים ויהדות בארץ ישראל הביזנטית-נוצרית* (ירושלים: מרכז דינור לחקר ישראל, יד יצחק בן-צבי, ו- The Jewish Theological Seminary of America), עמ' 197–209. היו, מן הסתם, מקרים יוצאי דופן שבהם כן ישבו על הקרקע. ראו: A. N. Newell, "The Cross-legged Posture", *Man*, 34 (1934), 192–193. Yizhar Hirschfeld, *The Palestinian*, עמ' 25–30.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

אף שיש הבדלים בין הריהוט היווני והרומי, הבדלים אלו אינם חשובים במיוחד לבחינת הבית הארצישראלי בתקופה היוונית-רומית, שהרי הבית היהודי אינו שיקוף נאמן של ההתפתחות הכרונולוגית המחמירה של הסביבה החיצונית. לכן, אנו מציגים רק הבחנות כלליות ביחס לכיסאות ולמיטות של תקופות אלה.

ריהוט יוני היה מעוצב לרוב בקווים פשוטים, בטוב טעם ואפילו באלגנטיות. ריהוט רומי עוצב כהמשכו של הריהוט היווני.²⁵ מלבד מספר פיתוחים הלניסטיים, לא ניכרים שינויים מהותיים ועצמאיים בין הסגנונות. הבתים לא היו צפופים, אלא שהיו מחמירים בפשטותם והכילו כיסאות, שרפרפים, ספות (או מיטות), שולחנות ותיבות. למרות הפשטות, בחינת 'שלד' הבית גרידא מקיפה הרבה יותר ממה שנראה במבט ראשון.

היו שלושה סוגים בסיסיים של כיסאות או שרפרפים יוונים (לא נעסוק בספסלים ששימשו בתי ספר ותיאטראות) 'דִּיפְרוֹס' (diphros) היה רהיט הישיבה הפשוט יותר, עוצב ללא גב והיה מכובד פחות משני הסוגים האחרים ברשימה זו. כיסא זה נמצא לעיתים בצורת מלבן, לעתים ניתן היה לקפלו (diphros okladias) וניתן היה להוסיף כרית או שטיח כדי לרפדו. 'קְלִיֶּסְמוֹס'

Dwelling in the Roman-Byzantine Period (Jerusalem: Franciscan Printing Press and Israel Exploration Society; Studium Biblicum Franciscum, Collectio Minor 34, 1995) p. 276 מקשר בין שימוש במיטות וגודל חדר השינה (הקיטון), לפחות באזורים כפריים. אם הקיטון היה גדול מספיק להכיל מיטה היו ישנים במיטה ואם לא, היו ישנים על מחצלות. הירשפלד מגזים בהערכתו כי שינה במיטה הייתה בגדר מותרות בלבד. המסורת, שאותה הוא מציג מתוך ויקרא רבה ל"ד: 16 (עמ' 814 במהדורת מרגליות), אינה משווה בין האיש העשיר שישן במיטה לאיש העני שישן על הרצפה, אלא משווה בין בעל הבית הממוצע לבין העני. נכון הוא שעניים מרודים ישנו, לעיתים, על הקרקע, בלי הנוחות של מיטה או מחצלת. על השימוש במחצלות, ראו מאמרנו המוזכר בהערה זו וראו הערה 17 למעלה.

24 ראו John Pile, *A History of Interior Design* (London: Laurence King, 2000). מרבית האנשים 'הפרימיטיביים' יושבים על הקרקע והקרקע משמשת אותם גם כשולחן אוכל. אין להם מסגרת מיטה ובמקרה הטוב הם ישנים על מחצלות. עם זאת, ניתן למצוא שם עוד סוגים של ריהוט בסיסי, ובמיוחד ריהוט לאחסון.

25 Gisela M. A. Richter, *Ancient Furniture: A History of Greek, Etruscan and Roman Furniture* (Oxford: Clarendon Press, 1926). ראו גם פייל, עמ' 34. ריהוט רומי התפתח ממודלים יוונים, אך לרומי נטייה ליותר פרטים ועיטורים, לשימוש בעץ משובח ולשיבוצים של שנהב ומכתח. השוהו לבלייקמור (הערה 18 למעלה), עמ' 35, עמ' 52. בעוד שהמצרים נטו לנטורליזם בריהוט שלהם, הדגישו היוונים את ממד הסגנון. הרומים הפיצו את הריהוט היווני ולעיתים קשה להבחין בין שני הסגנונות, למרות נטייתם של הרומים לעטר את הרהיטים שלהם.

(klismos) היה כיסא עם גב שהעניק תמיכה ונוחות למשתמש ו'תְרוֹנוֹס' (thronos) היה הכיסא האלגנטי ביותר. רגליו של ה-'תְרוֹנוֹס' עוצבו בצורות שונות (רגל שולחן מוצקה ללא סיומת כלשהי, סיומת ברגלית המדמה רגלי בעל חיים, סיומת ברגלית מלבנית וסיומת ברגלית מסובבת), והשתמשו בו בעיקר לאירועים רשמיים של מכובדים.²⁶ עם זאת, היוונים לא נמנעו משיבה על הארץ.²⁷

ה-'קְלִינִי' (kline) היווני היה שילוב של מיטה, ספה וכורסא ושימש לשינה ולאכילה. מסגרת המיטה הייתה עשויה עץ ולעיתים היה בראש המיטה לוח עץ, ששימש לתמיכה או להישענות. רגלי המיטה היו דומים לרגלי ה'תְרוֹנוֹס', לעיתים היו עשויים מברונזה משובצת זהב ולעיתים משריון צב. מיתרים או רצועות עור נמתחו מצד אחד לצד השני של המסגרת ועליהם נערמו כריות או שמיכות.²⁸

Kline △

היו גם סוגי הדום שונים לשם נוחות גרידא, או כמדרגה לרהיטים גבוהים יותר.²⁹

במהלך התקופה הרומית חלו מעט מאוד שינויים בעיצוב ריהוט. הרומאים שמרו את העיצוב הבסיסי הקודם, ולעיתים הוסיפו עיטורים וקישוטים.³⁰ 'סֵלֶה' (sella) היה מונח כללי לכל כיסא או מושב, אך השתמשו בו בעיקר בעבור

26 ריכטר, שם, עמ' 30-53; גור (הערה 23 למעלה), בלייקמור, עמ' 35-36 (הערה 18 למעלה); קרנץ, עמ' 35-36 על ההבדלים שבין התנוחה היוונית 'הרופסת' והשיבה המצרית הזקופה.
27 גור שם.

28 ריכטר, עמ' 54-71; בלייקמור, עמ' 37; ראו גם: Leonhard Schmitz, art. *lectus* in: William Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* (London: Murray, 1875), pp. 673-675; Anthony Rich, *A Dictionary of Roman and Greek Antiquities with nearly 2000 engravings on wood from ancient originals illustrative of the industrial arts and social life of the Greeks and Romans* (New York: D. Appleton & Company, 1874), .arts. *lectulus, lectus*, pp. 375-376.

29 ריכטר, עמ' 72-75.

30 ראו: בלייקמור, עמ' 53-54.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

סוגים שונים של שרפרפים, מתקפלים ולא מתקפלים.³¹ השרפרף (או הכיסא) המתקפל שנועד לאירועים רשמיים ונקרא 'סֵלָה קוּרוּלִיָּה' (sella curulia) אינו חשוב לעניינינו וכך גם 'סֵלָה גֶסְטָטוֹרִיָּה' (sella gestatoria) שהיה כיסא אפרוין. סוגים רבים של sellae נמצאו בבתיים רומיים, בנוסף ל-'בִּיסְלִיוֹם' (bisellium), שהיה מושב גדול והספיק לשני יושבים. ה-'קְלִיסְמוֹס' התפתח ל-'קְתֵדְרָה' (cathedra), שהיה כיסא עם משענת גב ושימש לרוב את הנשים, בעוד שהסֵלָה שימש את שני המינים גם יחד.³²

cathedra supina △

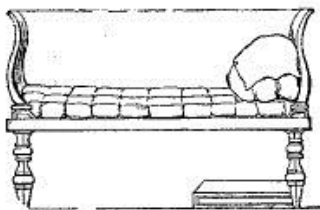

cathedra △

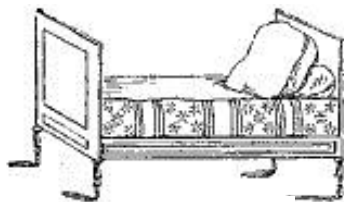

sella △

התרונוס הפך ל-'סוליום' (solium)³³ והקליני היווני הפך ל-'לֶקְטוֹס' (lectus) של הרומים וזכה לעיצוב מעוטר יותר.³⁴ כמו הבית היווני, גם הבית הרומי הכיל סוגים שונים של הדומים, ואלה תפקדו באופן דומה לקודמיהם בעולם היווני.

lectus △

lectulus △

Rich, art. *sella* in *Dictionary*, pp. 593–594 and William Ramsay, art. *sella* in William Smith, *Dictionary*, pp. 1014–1016. ראו גם: ריכטר, עמ' 129–125.

Rich, art. *cathedra* in *Dictionary*, p. 134, and Smith, art. *cathedra*, p. 257. ריכטר, עמ' 124–119.

Smith, *Dictionary*, ; Rich, *Dictionary*, arts. *lectulus*, *lectus* (ראו הערה מס' 28 למעלה); art. *lectus*, pp. 673–675. ראו באופן כללי את המאמרים המוזכרים ב- *Index* של ריץ, תחת המונחים "כיסאות" ו-"מיטות וספות", ב- *Dictionary*, p. 750; ראו ריכטר, עמ' 130; שוורץ (ראו הערה 23), וראו גם, "אבני יעקב אשר שם מראשותיו, והמיטה הרומאית" בתוך שפרבר, *תרבות חומרית*, ב, עמ' 145–140.

כאמור, בבתי התקופה לא היה ריהוט רב, בין בבתי המעמדות הגבוהים ובין בבתי המעמדות הנמוכים. דיירי הבית יכלו בדרך כלל להרשות לעצמם לרכוש ריהוט שנבנה על ידי בעל מקצוע, כמו מכין רהיטים מקצועי או אנשי מלאכה אחרים.³⁵ ריהוט כזה בוודאי לא היה זול לרכישה ולכן ניכר כי נעשו מאמצים נכבדים לתקן רהיט שנשבר, ולא סביר להניח כי רהיטים הושלכו בקלות. עד כה דנו בישיבה, בהישענות או בשכיבה על רהיטים וציינו כי לפעמים ישבו היוונים על הארץ, למרות המשמעויות השליליות הנלוות לתנוחה זו. סביר להניח כי ישבו או נשענו גם על פרטי ריהוט, שלא נבנו למטרה זו. כך למשל, ניתן לשבת או להישען על תיבה, ולהפוך אותה לכיסא ארעי. לפעמים הפך שימוש ארעי ברהיט לשימוש קבוע (כגון 'תופעת כיסא-החבית' [barrel-chair phenomenon], כלומר, חבית שהפכה לכיסא), בין שהמרה זו נבעה מעיצוב מחודש ובין שהייתה תוצאה של תנוחה חדשה.³⁶ אף שתופעה זו רווחה יותר בבתי עניים, ניתן להניח כי הייתה קשורה במחזור או ב-'השלכה זמנית' (provisional discard), שהוזכרו לעיל. על רקע דברים אלו נבחן כעת את הריהוט המוזכר במסכת כלים כשבור, כמתקן או כממוחזר.

כיסאות שבורים ומיטות שבורות

נדון בשלוש קטגוריות של 'שבירה': שבורים הממשיכים לשמש ליעדיהם המקוריים; תיקון שבורים לשימוש חוזר; ו'מחזור' או שימוש משני.

1. מיטות וכיסאות שבורים:

קטגוריה זו מחולקת לשלוש תת-קטגוריות: שבירה פשוטה, שבירה מכוונת, ושבירה חיצונית. נדון בתת-קטגוריות הללו בהקשר המרכזי של ישיבה,

35 ראו Xenophon, *Cyropaedia*, 8.2.5. קסנופון מסביר שבעיירות קטנות אותו איש מלאכה מייצר כיסאות, מיטות, מחרשות ושולחנות ואפילו בונה בתים. קסנופון ממשיך בתיאורו, וטוען כי איש מלאכה שכזה בוודאי לא היה מיומן בכל אלו. אולם, בערים הגדולות אנשי מלאכה יכלו להתמחות ולכן היו יותר מיומנים. בכל מקרה, בעל הבית עצמו לא היה בונה את הריהוט, ועם זאת הוא ביצע לעיתים תיקונים. ביחס לחומרים ולמבנה של ריהוט יווני, ראו בלייקמור, עמ' 33–35 על התקופה היוונית ועמ' 52–53 על התקופה הרומית.

36 ראו, לדוגמה, סטרסלר (ראו הערה 2), עמ' 20. ראו גם פיל (ראו הערה 24 למעלה), עמ' 51. עיצוב הכיסא בתקופת ימי הביניים המוקדמים התהווה לעיתים קרובות כתוצאה משינויים שנעשו בבניית תיבות. ניתן היה להפוך תיבות עץ למושבים, ולעיתים גם האריכו את אחד החלקים כדי ליצור תמיכה לגב או הוסיפו משענת לזרועות. בתקופה הזו כיסאות 'אמתיים' היו לרוב חפצים סמליים ששימשו רק אצולה, הגמונים וכדומה, ואפילו שרפרפים 'אמתיים' היו סמלי המעמד העליון. עם זאת, רווח בתקופה זו השימוש בספסלים.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

הישענות ושכיבה וכן נדון בהקשר המשני לתנוחות אלה, כאשר הנסיבות מתירות זאת. ההקשר הראשון מתייחס לשבירת אותם פרטי ריהוט שייעודם המקורי היה ישיבה, הישענות או שכיבה, בעוד ההקשר השני מתייחס לפרטי 'ריהוט' שבורים, שייעודם המקורי לא כלל את התנוחות הללו. אין לבלבל בין אלו ובין 'שימוש משני', המתייחס לריהוט שבור ששימש למטרות שאינן ישיבה, הישענות או שכיבה.

(א) **שבירה פשוטה:** שבירתן של מיטות שיועדו במקורן להישענות או לשכיבה, והמשיכו לשמש לאותן מטרות לאחר השבירה הפשוטה. הבנת השבירה מצריכה קודם לכן את הבנת השלם, כלומר כדי להבין מה יכול להישבר עלינו להבין מהו שלם. למרבה המזל יש מקורות מידע אחדים בנושא זה, וחלקם אף מציעים הערות ביחס לאיכותם של חלק ממרכיבי המיטה. רק חלק ממרכיבי המיטה נחשבו חיוניים. מאחר ומסכת כלים עוסקת בהקשרים של דיני טהרה וטומאה ברהיטים, אותם מרכיבים הנתפסים כ'טהורים', שאינם מיטמאים, הם מרכיבים שאינם נתפסים כחיוניים. וכך, כדי להבין את טיבם האמתי של הרהיטים, שבורים או שלמים, עלינו להבין את מעמדם בהלכה. נתאר בקצרה את השלם לפני שנגיע לתיאור השבירה.

שנינו במשנה כלים י"ח: 3: "ונקליטי המטה,³⁷ וחמור,³⁸ וחיפוי-טהורין. אין טמא אלא מטה, ומלבן". כך, החלקים החיוניים של המיטה הם מסגרת מלבנית העשויה עץ³⁹ וה'מיטה' עצמה, העשויה ארבעה קרשים (או מסילות),

37 ראו משנה, כלים י"ב: 2 ומשנה, סוכה י: 3 שמזכירות את ה-'קינוף' וה-'נקליט', שהיו שני סוגים של עמודי מיטה. 'קינוף' מוגדר כעמוד מיטה פינתי. משנה, סוכה מתייחסת לסדין שקשור לארבעה עמודים וכך נוצר מבנה הדומה לאוהל, שעומד מעל מזון וחבלים. 'נקליטים' היו שני עמודים במרכז ראש המיטה ובמרכז מרגלות המיטה, ואלהים קשרו את הסדין גבוה מעל המיטה. ראו אפשטיין, פירוש הגאונים, עמ' 51; קרויס, קדמוניות, עמ' 46-47 ופינצ'י, חרושת העץ, עמ' 69. אולם, אין לבלבל בין סוג זה של מיטה ובין מיטת האפריון המסוגגנת ובעלת הווילונות שהחלה להתפתח בימי הביניים. שלא כמו המיטות שאנו חוקרים כאן, את מיטות האפריון לא ניתן היה לנייד. ראו פייל, עמ' 67.

38 ראו אפשטיין, פירוש הגאונים, עמ' 52.

39 מסגרת המיטה ומרבית חלקיה החיוניים היו עשויים מעץ. הם היו עשויים מעץ גם כשתוארו כעשויים מ'שנהב' (למשל, עמוס ו: 4) או מ'מתכת' (דברים ג: 11). מסגרת העץ הייתה מצופה בחומרים אלו. ראו, למשל: Allan R. Millard, "King Og's Iron Bed: Fact or Fancy," *Biblical Review*, 6 (2) (1990), 16-21 השמינית לפנה"ס שנמצאה בקבר המלכותי בעיר סלמיס שבקפריסין. ראו גם את שחזוריה של מסגרת מיטה העשויה עץ (עם רשת של חבלים תחת שמירת צמר) אצל: Ann Killebrew and Steven Fine, "Qatzrin: Reconstructing Village Life in Talmudic Times," *Biblical Archaeology Review*, 17 (3) (1991), 56

המחוברים למסגרת לאורכה ולרוחבה. חלקים אחרים לא נחשבו חיוניים, ובין אלה עמודים בראש או לרגלי המיטה (שאליהם ניתן לקשור סדין או יריעה כדי לייצור מעין 'גג' או אפריון, במקרה של מיטה מסוגנת במיוחד), ובסיס שעליו ניתן היה להעמיד את המיטה וגם המצעים. בתוספתא, כלים בבא מציעא ח: 3 (עמ' 587) ישנו פירוט מעמיק יותר ביחס למסגרת המיטה ולמיטה עצמה: "הדפין של קיטליאקי"⁴⁰ הרי אלו טהורין והגשישין של קיטליאקי אף על פי שמופקדין ומונחין בארבע זוויות הבית טמאין".

כפי שראינו, הקליני היווני הפך ללקטוס הרומי. הקליני הפך גם ל-'לקטיקה' (lectica), שהיה למעשה מעין כורסא או מיטת נשיאה של נכים או של המתים, הוא היה 'ריהוט מותרות' בעולם ההלניסטי והרומי ועם זאת דמה מספיק למיטה כפי שעולה מדרישתם של החכמים.⁴¹ לכן, קרשי הלקטיקה אינם חשופים לטומאה. מאחר והסבר זה סותר את ההסבר המובא במשנה, סביר להניח כי פירוש התוספתא הוא שהקרשים מנותקים מן המיטה, כפי שניכר במילים "שמופקדין ומונחין בארבע זוויות הבית" (בהנחה, שמלים אלו מתייחסות הן ל'דפין' והן ל'גשישין' של 'קיטליאקי'). בכל מקרה, מסגרת המיטה היא החלק החשוב ביותר, בין שהיא שלמה ובין שהיא מפורקת לחלקיה, ואכן מיטות וכיסאות ידועים כ'ריהוט מסגרת' (framework furniture).⁴²

התוספתא ממשיכה: "ארבע רגלים שבארבע זוויותיה טמאות ושאר הרגלים שלה טהורות" (שם). על פי התוספתא, חלק חשוב נוסף במיטה הן ארבע רגליה, רק אותן ארבע רגליים המחוברות לפינות המיטה. לסיכום, מרכיביה החיוניים של המיטה הם: המסגרת על מרכיביה השונים, כלומר ארבעה קרשים המחוברים למסגרת ויוצרים 'מיטה', וארבע רגלי המיטה. כל השאר 'בטלים בשישים'. כעת נוכל לדון בשבירה פשוטה.

40 קיטליאקי תוקן על ידי קראוס ל'ליקטיאקי' (קרויס, קדמוניות, עמ' 35) שהינו בבירור ה-lectica או ה-lektikion.

41 Leonhard Schmitz, art. *Lectica* ב-William Smith, *Dictionary*, pp. 671–673. ראו גם: שפרבר, תרבות חומרית, ב, עמ' 126 ואת המקורות המוזכרים שם. הדיון של שפרבר עוסק בעיקר באופי ה-lectica כ-sedan. על אופייה כמיטה, ראו קרויס, קדמוניות, עמ' 35.

42 ראו: Joseph Aronson, *The Encyclopedia of Furniture, Third Edition—Completely Revised* (New York: Crown Publishers, 1965), s.v. "construction" cols. 146–148. ריהוט אחסון כולל מכלים או כלי אחסון. נראה בהמשך שניתן היה לשבת וגם לשכב על ריהוט אחסון.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

ריהוט ביתי, כגון מיטות וכיסאות, עלול להישבר מסיבות אחדות:⁴³ רהיטים נחבטים, דברים נופלים עליהם, יש שחיקה מתמדת עקב שימוש, נזק נגרם מחום, מחשיפה לאור וללחות וגם מהעברה שלא כראוי ומגרירה. לעיתים נפגע הרהיט ברגע של אירוע הרסני, ולעיתים נפגע הרהיט עקב תהליך ממושך כגון לחץ מתמיד המופעל על סדק שנוצר, בין שהיה ניכר לעין ובין שלא. בבתים רבים המיטה הייתה 'מיטה משפחתית', כלומר כל בני המשפחה ישנו בה בעת ובעונה אחת. כך נוצר לחץ על מסגרת המיטה ועל חלקיה השונים.⁴⁴

המסורת הראשונה, הקשורה לשבירה 'מוחלטת', נוגעת לכלל הריהוט שעליו יושבים, נשענים או שוכבים. כך בתוספתא, כלים בבא מציעא ה: 11 (עמ' 584) אנו מוצאים: "המטה והכסא והספסל והקתדרה והעריסה שנתפרקו טהורין. מטה שנתפרקה כל אבר ואבר טמא בפני עצמו. מודים חכמים לר' מאיר ולר' שמעון שאין חבלים חיבור למטה עד שיסרוג בה שלשה בתים לכל רוח".⁴⁵ כל רהיט המשמש לישיבה, להישענות או לשכיבה ומתפרק לחלקים נחשב שבור ולכן אינו יכול להיטמא. אך אין זה אומר כי לא ישתמשו בו אם נשבר. כך, ישנה מסורת במדרש איכה רבה (פ"א, עמ' 47 במהדורת בובר) המספרת על ארבעה ירושלמים שהגיעו לעיר אתונה. בלילה הם לנו במקום והמארח סיפק להם מיטות. שלוש מתוכן היו מיטות תקינות, והמיטה הרביעית הייתה שבורה. המסורת אינה מסבירה מדוע מיטה אחת הייתה שבורה, אלא רק מציינת שעדיין ניתן היה לישון עליה, אף כי החוויה דמתה לשינה על הארץ.

בעזרת המסורת של מסכת כלים שצוטטה לעיל, ניתן להבין כי חלקי מיטה ספורים לא היו שבורים ולכן ניתן היה להשתמש בהם כריהוט או ככלי אחר. עם זאת, החבלים שיוצרים את מזרן המיטה אינם נתפסים כחיוניים למיטה, אלא אם כן מורכב המזרן ממספר גדול מאוד של חבלים. אף כי חלקי המיטה העלולים להיטמא הם אלה שנזכרים כחיוניים, במקורות האחרים שהעלנו (לא כולל מרכיבים כמו רגליות המיטה) התמונה מתהפכת כשהריהוט מתפרק או נשבר לגמרי. סביר שבמקרה של שבירה מוחלטת ניתן היה להשתמש בכל אחד מחלקיה של המיטה השבורה, והרי בוודאי כך היו עושים, ובמצב זה כל אחד

43 ביחס לסיבות לשבירה ונזק, ראו לדוגמה את:

http://www.bbc.co.uk/antiques/antiques_care/furniture.shtml או את:

<http://www.bafra.plus.com/antique/htm> ואת הקישורים הרבים המצויים באתרים אלו.

44 ראו לדוגמה לוקס, י"א: 7. ראו גם משנה, נידה ט: 4 ובבלי, ברכות כ"ד א.

45 ביחס לחבלים, ראו משנה, כלים י"ט: 1.

מאותם חלקים עלול להיטמא בעתיד, ואפילו לא תוארו הללו כחיוניים ביחס למיטה המקורית.

מיטה עלולה להישבר או להתפרק בדרכים מספר. בתוספתא כלים בבא מציעא ט: 2 (עמ' 587–588) ישנו תיאור של מיטה אשר 'חלקיה הפנימיים' ניוקו והחבלים, שסיפקו תמיכה למזרן (או היוו את המזרן עצמו), לא הודקו למיטה.⁴⁶ המיטה הזו עלולה להיטמא אם ניתן לשבת או לשכב עליה, אולי לאורך מסגרת המיטה או על חלקיה הפנימיים השבורים; במקרה כזה היא עדיין נחשבת 'מיטה'. אם החבלים אינם מהודקים למיטה, והם משתרכים מחוצה לה, גם הם עלולים להיטמא, מפני שניתן לחברם למיטה בשלב מאוחר יותר. לכן יש צורך להקדים ולהדק את החבלים למיטה באופן שאינו משתמע לשני פנים, כפי שנראה בדוגמה המוזכרת, וכך ניתן יהיה לראות בחבלים חלק בלתי נפרד מהמיטה. נראה שהחבלים לא היו חיוניים לגמרי לתפקוד המיטה, מאחר וניתן היה לבנות את המזרן בצורות שונות. מכיוון שניתן להשתמש בחבלים להרבה מאוד מטרות, היו להם תפקידים נוספים. מסורת זו מציינת גם שניתן להמשיך ולהשתמש במיטה שבורה, ובתור שכזו היא עלולה להיטמא. השימוש המוזכר לעיל בוודאי לא היה נוח לשינה, אך בין שהרהיט נוח ובין שלא, בין שמדובר ב'מיטה' ממש ובין שלא, הרהיט תיפקד עדיין כמיטה. מקורות אחרים מספקים תיאור מפורט יותר של חלקיה השבירים של המיטה. המיטה המתוארת במשנה כלים י"ח: 6 נטמאה בטומאת מדרס ואחד מצדדיה הארוכים של המיטה נשבר. הנזק תוקן, אך אז נשבר ותוקן צדה השני של המיטה. המיטה נשאת טמאה או חשופה לטומאה שהרי החלק שנשבר ותוקן הוא חיוני. מיטה ששני צדדיה נשברו כבר אינה במיטבה. אף על פי כן,

46 ייתכן שקשרו את החבלים סביב מסגרת המיטה והקישורים או החיבורים התרופפו. עם זאת, יכלו גם לקדות חורים לאורך צדי מסגרת המיטה, להשחיל את החבלים דרך החורים ואז 'להדק' את החבלים. זו דרך טובה יותר לקשירת החבלים. אולם, קידוחי עץ שכאלה דרשו בוודאי מיומנות של בעל מלאכה, ואם נעשו בידי חובבן עלולים היו להחליש את מסגרת המיטה ולגרום לנזק בהמשך, אף אם חיקו את המזרן לטווח הקצר. ראו פינצי, הרושת עץ עמ' 65. ראו גם נחום כהן, "העור ומוצריו בתקופת המשנה והתלמוד", עבודת מ.א., אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 32–33. ובעיקר ראו בעמ' 32 א–ב את האיוורים של ליפוף החבלים סביב המסגרת או דרך החורים של המסגרת. בשני המקרים, מראים האיוורים כיצד החבלים מוצלבים, אך היו אפשרויות קשירה אחרות. ראו פינצי, הרושת עץ, עמ' 310 הערה 64 וגם בבלי, מועד קטן י ע"א. ראו משנה, נדרים ה: 7 בעניין הדרגש ויחסו למיטה. החבלים או המזרן היו לרוב מעור. ראו כהן, העור, עמ' 31–32. ואת האיוור בעמ' 31 לגבי הקשרים והחיבורים של חבלי העור הללו. עם זאת, המקורות אינם עוסקים בשבירה של דרגש.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

נראה כי נעשה כל מאמץ לתקן את המיטה ול'הצילה'. מיטות היו יקרות מכדי להשליכן בקלות.

איננו יודעים כיצד בדיוק נשברה המיטה או מה גרם לנזק. מרבית המיטות בתקופה הנידונה ניזוקו בשל פגיעה בצירי המיטה, אך כאן המצב שונה: הצדדים תוקנו, ואין רמז לכך שמקור הנזק בצירים או במצבה הרעוע של המיטה.⁴⁷ אולי נסדקו הצדדים; ומכל מקום נראה שלא נגרם נזק חמור מדי, שהרי תיקנו את המיטה מבלי להחליף בה חלקים. המשנה מסכמת את התיאור כך: "נשברה שניה [...] לא הספיקו לתקן את הראשונה עד שנשברה שניה-טהורה". אם שני צדדיה הארוכים של המיטה נשברו אין מיטה זו נחשבת כ'מיטה הלכתית'. זאת אף שאולי (בקושי) ניתן היה להמשיך ולהשתמש במיטה. חלקיה החיוניים של המיטה היו שבורים או שלא ניתן היה לעשות בהם שימוש ולכן המיטה הייתה טהורה. גם מכאן עולה כי הנזק קשור לצדדי המיטה ולא לציריה.

כדי לטהר את המיטה, היה צורך להחליף או להשליך חלקים מסוימים ממנה. מקרה זה תואר במשנה כלים י"ט: 6: "מטה [טמאה] שנטלו שתי ארוכות שלה ועשה לה חדשות, ולא שנה את הנקבים: נשתברו חדשות – טמאה; וישנות – טהורה, שהכול הולך אחר הישנות". שני הצדדים הוסרו, אך התושבות והצירים של המיטה נשארם בעינם. חיברו צדדים חדשים למיטה אך גם אלו נשברו. יש להניח שהתיקון לא היה מקצועי או שלא בוצע ביד מיומנת. כמובן שהמשנה אינה מתייחסת לפעולת התיקון כשלעצמה, וגם אם היא מתארת רק מקרה תיאורטי, הכלים והמכשירים הממשיים המתוארים במסכת כלים לקוחים בוודאי מן החיים האמתיים והדברים חורגים מכלל התנסחות לשונית תיאורטית. לפיכך מן הדין להתחקות אחר הסיבה האמתית לשבירה המתוארת. האם החליפו את הקרשים הטמאים בקרשים ישנים? או שמא לא הידקו את הצירים כראוי?⁴⁸ האם הכניסו את הקשרים לתושבות שלא כראוי?

47 ביחס לצירי המיטה, ראו לדוגמה את: Brian D. Hingley, *Furniture Repair and Finishing* (Upper Saddle River, New Jersey: Creative Homeowner), pp. 94–102. רעועים בכיסאות ראו עמ' 73–76.

48 כיום ישנם שישה סוגים של צירים: ציר פשוט (plain butt); ציר מגרעת (rabbeted); ציר מעוגל (עם מסמרי עץ, doweled); ציר מגרעת מרובעת (mortise); ציר בליטה (שעליה מונח הקרש הבא, tenoned); ציר המורכב מסדרה של קרשים לתמיכה (splined); וציר משולב (dovetailed). ישנם גם וריאנטים שונים של צירים אלו. ראו ארונסון: *Encyclopedia of Construction*, col. 148 "construction" ואת האיורים בעמ' 146–147. מרבית הסוגים האלו התקיימו בבניית הרהיטים בעולם הקדם. ראו לדוגמה את האתר:

ניכר כי היה רצון להמשיך ולהשתמש במיטה, מלבד הרצון לסלק ממנה טומאה ולהחזירה למצבה הקודם. כפי שנראה שוב ושוב, רצון זה הסתיים לא פעם בנזק מכוון ובשבירה, ומכאן נזק נוסף ושבירה נוספת. מהלך הפעולות הזה הוא כמעט מובנה.

עד כה הזכרנו רק את חלקיה המבניים של המיטה. ייתכן שנוסף להם היו גם מזרן וכריות. חשיפתם של אלה לטומאה תלויה בתפקודם כ'כלי קיבול'. אם המזרן או הכרית לא יכלו עוד לתפקד ככלי קיבול הם נחשבו טהורים, כמו שארע כשאלו ניזוקו עד כי לא יכלו להכיל מילוי או ריפוד. אולם, אם ניתן היה לשבת או להישען עליהם במיטה, הם היו עלולים להיטמא בטומאת מדרס (משנה כלים כ:1).

המבנה של כיסאות ושרפרפים פשוט מזה של המיטה ולכן יש בהם פחות חלקים העלולים להישבר. נוסף לכך, תמיכה לגב ומשענת לזרועות היו בגדר מותרות ובמרבית הבתים של התקופה רוב רהיטי הישיבה היו שרפרפים שסיכויי השבירה שלהם היו נמוכים מאלה של מיטה.⁴⁹ מנקודת מבט הלכתית, השאלה הייתה האם יכול אדם להמשיך ולהשתמש בכיסא שבור ככיסא לכל דבר. אם אכן הדבר אפשרי – הכיסא חשוף לטומאה, ואם לא – הוא 'משוחרר' ממנה. אם נשברה רגל אחת של הכיסא לא ניתן להמשיך לשבת עליו, והוא אינו יכול עוד לתפקד ככיסא ולכן אינו חשוף לטומאה. אם נשברו שתי רגליים הרהיט מפסיק לתפקד כשרפרף ולכן הוא לא חשוף לטומאה; אלא אם כן גובהו רק טפח אחד וניתן להוסיף ולשבת עליו, ואז הוא חשוף שוב לטומאה. במקרה דומה, כאשר איבד הדום ('שרפרף'), ששימש כמדרגה לעלייה על מיטה או על כיסא, את אחת מרגליו הוא עדיין נחשב להדום ולכן היה חשוף לטומאה (במשנה כלים כ"ב:3; נראה מן הכתוב שכך הוא, אף שהוא עדיין יכול לשמש כהדום). שרפרף עלול אף לאבד את הקרשים המשמשים למושב, בין מפני שלא היו מחוברים כראוי למסגרת ובין שנשחקו בשימוש יתר (משנה כלים כ"ב:4-5).⁵⁰ וודאי שלא היו יושבים על שרפרף שכזה אלא אם כן ניתן

http://www.theatre.ubc.ca/dress_decor/ancient_world_furniture_egypt.html ; ואהרן

http://www.si.edu/SCMRE/takingcare/fundconst.htm

49 פינצי, חרושת העץ, עמ' 57. ראו גם משנה, זבים ד:4 לגבי כיסאות וספסלים שהיו ללא גב וללא משענות לזרוע. ישיבה על שרפרפים לא נחשבה לנוחה במיוחד, ראו בבלי, כתובות ק"א ע"א.

50 בכיסאות ושרפרפים בעלי מבנה פשוט יותר משכו חבלים או מתחו מחצלות קש דרך חורים במסגרת במקום להצמיד קרשים למושב. ראו פינצי, חרושת העץ, עמ' 57-58. חבלים ומחצלות היו בוודאי זולים מקרשים.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

היה להפוך את השרפרף על צדו כדי לשבת עליו כך.⁵¹ לעיתים נשבר רק חלקו האמצעי של המושב ועדיין ניתן היה לשבת על הקרשים הנותרים (כ"ב:6). אך אם נשברו שני קרשים צמודים, כלל לא ברור אם ניתן היה להמשיך להשתמש בכיסא, והדבר גורר מחלוקת הלכתית (כ"ב:7). עקרונות כלליים אלו תקפים גם ביחס ל'כיסאות מיוחדים' כמו אותם שרפרפים בעלי מושבי מתכת המרופדים בעור, ששימשו בבתי האסלה.⁵² בכיסאות כאלו עלול היה המושב להינתק מבסיסה של מסגרת המתכת (זה יכול היה לקרות גם בשרפרפים פשוטים [כ"ב:10]), ועם זאת, למרות השר, ניתן היה להשתמש בשרפרפים אלה. בסופו של דבר, הכיסא עלול להתפרק כליל (תוספתא כלים בבא בתרא א:12, עמ' 591).

כפי שכבר הזכרנו, לא נהגו לשבת או לשכב על הארץ, ואם לא היו מיטות או כיסאות אמתיים לשיבה או למשען, השתמשו בריהוט אחר למטרות אלו. וכך הגענו לחלקו השני של דיוננו העוסק בשבירה פשוטה, ברהיטים שבורים (או כלים שבורים), שניתן היה להשתמש בהם כמיטות חלופיות וככיסאות חלופיים. כפי שכבר הזכרנו בדיון הנ"ל על רהיטים רומיים. הנהוגה של המרת חפץ כלשהו, שבור או שלם, לרהיט המשמש לשיבה או להישענות היה ידוע כתופעת ה'כיסא-חבית' (barrel-chair), כלומר כהמרת חבית, שבורה או שלמה, לכלל כיסא קבוע או מזדמן.⁵³ תופעה זו משקפת את הנטייה הכללית להימנע מהשלכת חפצים ולהשתמש בכלים ככל שניתן, לייעודם המקורי או לצורך אחר.

כמעט כל פריט ריהוט יכול לשמש לייעוד משני של ישיבה או של הישענות. כך, כל רהיט המוגדר כ'רהיט אחסון' (casework furniture), כל תיבה או קופסא ביתית, יכול לשמש כבסיס לשיבה או להישענות, כבסיס נייד

51 משנה, כלים כ"ב:4 מתייחסת לכיסא 'הכלה'. אין לנו מושג כיצד נראה כיסא כזה ומדוע היה שונה משאר הכיסאות. עם זאת אנו יודעים שבמהלך ההיסטוריה כיסאות כלה היו מעוטרים. משנה זו מופיעה גם בעדויות א:11 והיא מציגה מחלוקת לא רק בין בית הלל לבית שמאי אלא גם בין הלל ושמאי עצמם. ראו ישראל בן-שלום, **בית שמאי ומאבק הקנאים נגד רומי** (ירושלים: יד יצחק בן-צבי ואוניברסיטת בן גוריון, תשנ"ד), עמ' 86. מנקודת מבטם של בית שמאי, אין חשיבות לכך שהכיסא או אפילו מסגרת הכיסא שבורים. כיסא כלה נשאר לעד כיסא כלה, לפחות מבחינת דיני טהרה וטומאה. לפי בית הלל, היה קשר בין המניע והפעולה, אך לפי בית שמאי במקרה זה ובמקרים אחרים לא היה קשר כזה (בן שלום, עמ' 82 ואילך).

52 ראו אייל ברוך וזוהר עמר, "בית הכסא (Latrina) בארץ-ישראל בתקופה הרומית ביזנטית", **ירושלים וארץ-ישראל** 2 (תשס"ה), עמ' 27-50. וראו במיוחד עמ' 43 הערה 25. ראו גם תוספתא, כלים בבא בתרא א:יד (עמ' 591) ובבלי, עירובין קל"ח ע"א.

53 ראו לעיל הערה 36.

ארעי של 'ריהוט מסגרת' (framework furniture).⁵⁴ אם חלקו העליון של הרהיט נשבר, לא ניתן עוד לשבת עליו, אולם אם נשבר בצדו, ניתן עדיין לשבת עליו ובתנאי שהשיבה עליו אפשרית, שאיננו גבוה מדי ולחלופין ששוליו אינם גבוהים מדי ואינם שקועים מדי (משנה כלים י"ט:9).⁵⁵ עם זאת, לא ברור אם היו בוחרים לשבת על סלסלת גללים שבורה ('משפלת', משנת כלים י"ט:10). ניתן היה לשבת גם על שקי אריזה, על שקי מספוא, על אמתחתם של רועי צאן, על מזוודות, על יריעות של עור עזים, על שקי תבלין ועל שקי אוכל. חלקם אינם כלים ביתיים, שהוכנסו הביתה או לסביבת הבית כדי להימנע מישיבה על הקרקע. גם הם היו עלולים להיטמא בטומאת מדרס משום שניתן להשתמש בהם גם אם ניוזקו (כ:1).⁵⁶ במסורת 'כיסא-החבית', ניתן לשבת על שוקת ביתית שנשברה או נסדקה, על אף שחלק מהחכמים סברו כי לפחות מבחינת חשיפה לטומאת מדרס, נדרשה פעולה ממשית כדי להפוך שוקת שבורה לכיסא, כמו ליטוש האזורים הגסים של העץ לשם הבטחת מידה סבירה של נוחות ישיבה. אך לישיבה משנית אפשר היה להשתמש ברהיט גם ללא פעולה זו (כ:2,4).⁵⁷ עיקרון זה נכון גם ביחס לסלסילה גדולה, המלאה בסמרטוטים או בקש, ומשמשת ככיסא. אך בעניין הסלסילה ('כלכלה') ההלכה אינה מגדירה את הדברים כך, אלא אם כן הסלסילה ותוכנה קשורים יחדיו ויוצרים כך מעין כיסא (כ"ב:9).⁵⁸ ייתכן שסמרטוטים קרועים המונחים על מושב הכיסא מסמנים את הרצון לכסות את הכיסא, אך לא בהכרח את הכוונה

54 ראו: ארונסון, עמ' 146–148.

55 ראו: תוספתא, כלים בבא קמא י: 3–4 (עמ' 588).

56 מאחר ובמקורם היו 'ריהוט אחסון' ולא נועדו לישיבה, אם נשברו חל עליהם 'מפני שבטל העקר, בטלה הטפלה' (משנה, כלים י"ט י: 1; כ"ב: 7; תוספתא, כלים בבא מציעא י: 2: (עמ' 588); י: 3 (עמ' 588). ראו גם את הדיון שלנו למעלה. לשימוש משני לישיבה התאימו גם: תבניות אפייה (כ"ד: 3), קופסה עם פתח בצדה (כ"ד: 4), כיסוי העור שהשתמש בו הספר (כ"ד: 5), טבילת כתיבה מפפירוס (כ"ד: 7), משפל לזבל (כ"ד: 9), מפץ (כ"ד: 10), חמת מים (כ"ד: 11), עור העשוי לשטיח (כ"ד: 12), סדין (כ"ד: 13), מטפחת של ידיים (כ"ד: 14), פרקלין שלצדי חיה ועוף (כ"ד: 15), וסבכה של ילדה (כ"ד: 16). לא מזכירים שבירה או נזק במקרים האלו.

57 ראו תוספתא, כלים בבא מציעא י"א: 1–3 (עמ' 589).

58 ישיבה לרגע' מוזכרת גם ביחס לישיבה על גרמים של עצי זית, על קורות של עצי תמר וכדומה (תוספתא, כלים בבא בתרא ב: 1–2, עמ' 591–592), אך לא מוזכרת כאן שבירה כלשהי. ארבעה חכמים בציפורי עסקו גם בעמוד שגולף לכיסא שטוח, אך גם במקרה הזה לא הייתה שבירה (תוספתא, כלים בבא בתרא ב: 2–3, עמ' 591–592). ראו שפרבר, תרבות חומרית, ב, עמ' 36–42.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

לשבת עליו (כ"ז:12). מעניין לראות כי, לפחות לפי ההגדרות של מסכת כלים, רק הסמרטוטים עלולים להישלח לאשפה. כפי שנראה בהמשך, טרחו רבות לתקן ריהוט שבור כדי להמשיך להשתמש בו.

(ב) שבירה מכוונת: הארכנו בתיאור המאמצים שנעשו בבית היהודי להימנע מלהשליך רהיטים שבורים, לתקן אותם ולהתמיד בשימוש בהם. אם כן, איך תיתכן שבירה מכוונת של ריהוט?⁵⁹ בשלב זה של הדיון, התשובה צריכה להיות מובנת לכולנו. שבירת הרהיט הייתה דרך פשוטה להסיר ממנו את הטומאה אם קיבל טומאה באופן כלשהו, ובדרך זו אפשר היה אף להגן עליו מפני טומאת מדרס עתידית. ה'חכמה' הייתה לשבור ריהוט באורח המטהר אותו מטומאתו, ועם זאת מאפשר להמשיך ולהשתמש בו כרהיט. לעיתים הייתה השבירה המכוונת מעשה 'טכני', כלומר החפץ היה מפורק לחלקיו או שהוסרו ממנו חלקים במעין 'ניתוח', כדי שהחלקים עצמם יישארו שלמים אך הרהיט בכללותו יחשב שבור מספיק לעמוד בתקני הטהרה. נוסף לכך, לעיתים נדרשו לפרק את המיטה כדי להטביל את החלקים במקווה כחלק מתהליך הטהרה (משנה כלים י"ט:1).⁶⁰

משנת כלים י"ח:5 מספרת על מיטה שקיבלה טומאת מדרס ומישהו פרק אותה והסיר ממנה שתיים מרגליה וקרש אחד מראשה או ממרגלותיה. במקרים כאלה המיטה נשארת טמאה, כלומר ברור שהמיטה עדיין מתפקדת כמיטה, מפני שניתן עדיין להשעין אותה או להשתמש בה כמשענת.⁶¹ אם, לעומת זאת, היו מפרקים מהמיטה אחד מצדדיה הארוכים ושתיים מרגליה, החכמים קובעים כי המיטה טהורה. זאת בניגוד לעמדת היחיד של רבי נחמיה, הקובע כי מבחינה הלכתית ריהוט זה עודנו בחזקת מיטה, ולכן טמא. רבי נחמיה חשב, מן הסתם, שניתן עדיין להשתמש במיטה פגומה שכזו, בעוד שהחכמים סברו כי לא ניתן

59 אנו נמנעים מלעסוק במסורות ה'פולמוסיות', הקשורות בשבירה מכוונת והמצויות מחוץ למסכת כלים. ראו, למשל, איכה רבה, פתיחתא י"ז (ז ע"ב במהדורת בוכר) על החקייין הפגאני שבקיסריה, שבהופעתו לעג ליהודים והציג אותם כמי ששוכרים מיטות עץ כדי להשתמש בעץ לבערה. לדבריו, הם נאלצו לפעול כך מפני ש'כובזו' את כל כספם על הכנות השבת ולא נותר להם די לימות חול. אין לדעת עד כמה נאמנה המסורת למציאות, אך ברור כי הניחוי שיהודי קיסריה ישנו על מיטות עץ. ראו: שוורץ, תרבות חומרית (הערה 23 למעלה), עמ' 204.

60 ראו רש"י לבבלי, שבת קל"ח ע"א ד"ה "וכסא גלין". לפי רש"י על אתר ורבנו חננאל, שם מדובר במעין כיסא שניתן היה לפרקו לחלקים ואז לחברו מחדש. ראו גם פינצי, חרושת העץ, עמ' 59 וקרובים, קדמוניות, עמ' 23. עם זאת, בעלי התוספות שם ד"ה "כסא גלין" חולקים על כך ומתארים את זה ככיסא אפריון, "שפורסין עליה עור". אלה הן גם שתי האפשרויות הקיימות בפירוש "מיטה גללניתא" בבבלי, שבת מז ע"ב.

61 ראו תוספתא, כלים בבא מציעא ח:5-6 (עמ' 587).

עוד להשתמש בה. נראה בבירור שפעולות מסוימות הפכו את המיטה לרעועה מדי לשימוש או לנמוכה מכדי להיחשב מיטה של ממש. בין הפעולות הללו: ניסור שני הצירים שבאמצעותם מחוברים הקרשים או מודבקים באופן אלכסוני והנמכת הרגליים בטפח או העמדת גובה המיטה על פחות מטפח אחד. אך עלינו לזכור את המסורת המוזכרת למעלה במקרה של הירושלמי שהגיע לביקור באתונה וישן על מיטה שכזו. מה הושג בשבירה מכוונת שכזו? האם המיטה נותרה שמישה? או שבעל הבית ביקש לשמור את חלקי המיטה לשימוש חדש? נראה שלעיתים השתמשו במיטות כאלו לייעודן המקורי אף שהיו שבורות.

לפעמים היה חשוב לברר עד כמה חלקי המיטה 'מחוברים' אליה יותר מאשר לענות על השאלה האם המיטה המשיכה לתפקד כמיטה. משנה כלים י"ח:3 קובעת כי מוטות המיטה אינם חלק בלתי-נפרד מן המיטה, ותוספתא כלים בבא מציעא ח:4 (עמ' 587) מגדירה את מעמד המוטות בהתאם לחיבורם אליה: אם המוטות קבועים ואחד מהם נשבר או פורק מהמיטה, אזי המיטה טהורה, ואם אינם קבועים, שבירתם או הסרתם לא משנה את דינה של המיטה כטהורה או כטמאה. עיקרון זה נכון גם ביחס לקרשים של המיטה.⁶² אם הקרשים היו קבועים למזרן, הסרתם נישלה את המיטה מ'מעמדה כמיטה'. אם לא היו קבועים, הסרתם לא שינתה את מעמדה ההלכתי של המיטה.

לפעמים השאלה המרכזית הייתה מה עושים בחלקים. תוספתא, כלים בבא מציעא ח:8 (עמ' 587) קובעת כי פירוק המיטה לשמונה 'מיטות', כלומר לשמונה חלקים, אינו מטהר אף לא אחד מן החלקים, שהרי ניתן לחברם שוב וליצור מחדש את מסגרת המיטה המקורית. עם זאת, חיבור של אחד החלקים ('מיטה') לרהיט או לכלי אחר בעזרת מסמר (ממתכת), מהווה ראייה לכך שאין כוונה להשתמש בחלק כדי לבנות מחדש את המיטה המקורית, ולכן חלק זה פטור מטומאתה של אותה מיטה. השימוש במסמר היה משמעותי מאחר וצירי מיטה (או כיסא) חוברו בדרך כלל בדבק ולא במסמרים כדי לאפשר את הסרתם ואת החלפתם של החלקים. השימוש במסמר בחלק, שפורק מהמיטה לשם בניית רהיט או כלי חדש, פירושו ביטול הקשר שבין חלק המיטה והמיטה עצמה.⁶³

62 מדובר ב-stibas היוונית, כלומר במיטת קש.

63 על השימוש בדבק על בסיס צמחי לבניית רהיטים בתקופות קדומות ראו: http://www.theatre.ubc.ca/dress_decor/ancient_world_furniture_egypt.htm

על השימוש בדבק עץ ברהיטים לאורך ההיסטוריה ראו:

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

כפי שנראה בהמשך, נעשה שימוש מחודש בחלקים מסוימים. משנה, כלים י"ח:7 מתארת מקרה שבו רגל שהייתה בה טומאת מדרס חוברה למיטה שאין בה טומאה. כך כמובן נטמאה המיטה כולה. כדי לתקן את המצב, הסירו את הרגל מהמיטה או ששברו ופירקו אותה. נראה כי השקיעו מאמצים לשבור או לפרק את הרגל באופן מסודר כדי לאפשר את השימוש בה בעתיד. ושוב נראה כי מעשה 'השבירה המכוונת' היה קשור לרצון להסיר טומאה.⁶⁴ ייתכן ששבירה מכוונת קשורה גם לשיבה, לשכיבה או להישענות משנית. כך, כדי להימנע משיבה על הקרקע או על הרצפה, ניתן לקרוע יריעה של בד ולהשתמש בה כמחצלת. אם היו גוזרים את היריעה (כלומר 'שוברים אותה במכוון') לגודל של טפח על טפח, היא נחשבה מספיק גדולה לשיבה ועלולה הייתה להיטמא בטומאת מדרס (משנה כלים כ"ז:4).

(ג) שבירה חיצונית: הקטגוריה האחרונה של שבירה היא שבירה חיצונית, שנוצרת כאשר מי שגרם לשבירה של המיטה או של הכיסא, איננו בעל הרהיט, איננו מבני הבית וגם איננו האדם שמשתמש בו. משנת כלים י"ח:9 מספרת על מקרה שבו נגנבה מחציתה של מיטה טמאה. כפי שציינו כבר, המיטה הייתה אחד מהרהיטים היקרים יותר לרכישה באותם ימים. אין אנו יודעים כיצד פורקה כך המיטה, ואפילו איננו יודעים מה היא 'מחצית מיטה': האם הכוונה למחצית כל חלק וחלק, או שהכוונה למחציתם של סך החלקים, ומחצית המיטה נשארה בשלמותה. מהמשך המשנה ניתן להבין כי הכוונה לסך

מסמרי <http://www.popularmechanics.com/home-improvement/furniture/123086.html>. מסמרי מתכת היו יקרים מדי לבנייה של רהיטים ביתיים או שדרשו מיומנות של בעל מלאכה מקצועי. מצד שני, הם נחשבו לעתים כסממן של בנייה גרועה של ריהוט. ודאי שהשתמשו במסמרי עץ (יתדות עץ) לצירים בעולם הקדום כמו בציר בליטה שהיה לו יתד מרובע וכמו בציר מגרעת מרובעת, שהיה נפוץ מאוד. סוגים אלו של צירים היו כה מוצלחים שהמשיכו להשתמש בהם אף לאחר שמסמרי מתכת נהיו נפוצים בבניית רהיטים (ראו: <http://www.si.edu/SCRME/takingcare/fundconst.html>). לנקודת מבט אחרת על שימוש במסמרי מתכת בבניית כיסאות ראו פינצי, חרושת העץ, עמ' 59 (עמ' 304, הערה 84). פינצי מתייחס לתוספתא, בבא קמא י:8 (עמ' 51 במהדורת ליברמן) ולמקרים מקבילים, כמו מקרה הנגר החובט במסמר בנסותו לתקן שידה או פרטי ריהוט דומים, ולטענתו הנגר אחראי. התוספתא ממשיכה לדון במקרה של בעל מלאכה שהתבקש לבנות כיסא, אך בנה במקום זאת ספסל, או להפך. כאן לא מזכירים מסמרים, אך פינצי מניח כי אם הוזכרו מסמרים בסוג אחד של רהיטים, אזי בוודאי השתמשו במסמרים בכל הרהיטים המוזכרים במסורת. אין בסיס להנחה הזו.

64 ראו תוספתא, כלים בבא בתרא א:14 (עמ' 591). האפשרות או היעדר האפשרות לשבור את הרהיט או לפרקו (כולל את רגלי הרהיט) יכלו לקבוע אם הרהיט השבור נתון לטומאה או לא.

החלקים. יהיה פירוש המשנה אשר יהיה, ה'מיטה' כבר איננה מיטה, ולכן היא טהורה. המשנה גם מתארת מקרה שבו אבדה מחצית המיטה או שהמיטה נחצתה וכל אחד מחצאיה נמסר לאחר. בכל המקרים הללו המיטה אינה טהורה, ותיטמא שוב אם תורכב מחדש.

2. תיקון:

כפי שכבר ראינו, בעלי הרכוש השליכו מעט מאוד חפצים והשתמשו במיטות ובכיסאות גם אם היו שבורים או פגומים. השימוש ברהיטים שבורים או פגומים החריף לרוב את הנזק, והרהיט שלא תוקן, נעשה בסופו של דבר לחסר תועלת. לכן לא מפתיע שנעשו מאמצים רבים לתקן ריהוט שבור. אבל תיקונים משמעותיים דרשו עבודה מיומנת, וזו לא תמיד הייתה בהישג יד.⁶⁵ אכן יכול היה אדם לבצע 'הרכבה' בסיסית או תיקוני צירים פשוטים בהצלחה, בכוחות עצמו, בסיוע של בעל מקצוע למחצה או של אחרים,⁶⁶ אך לעולם עומדת המגבלה, שתיקון לא מקצועי, הנעשה בכלים ובחומרים שאינם מתאימים, גורם בוודאות לשבירה חמורה יותר.

הרכבה בסיסית כללה חיבור חלק חלופי למיטה או לכיסא, אך לא כללה את ייצור הרגל עצמה. תיקונים בסיסיים דרשו כלים פשוטים שהיו בכל בית ובית, וגם חומרי הבניין הבסיסיים – עץ ודבק לחיבורים, העשוי בדרך כלל על בסיס צמחי – היו בהישג יד.⁶⁷ יכול להיות שניתן היה לחבר מחדש את חלקי המיטות והכיסאות בעזרת חבלים או מיתרים, כמו במקרה שבו כל חלקיו המתוקנים של

⁶⁵ ראו פינצי חרושת העץ, עמ' 56. מסגרת הכיסא הייתה לרוב עבודתו של בעל מלאכה מקצועי. ראו לדוגמה תוספתא, כלים בבא בתרא א: 12 (עמ' 591). ראו גם תוספתא, בבא קמא י: 8 (עמ' 51 במהדורת ליברמן) ביחס לנגר ("חרש") שהתבקש לבנות כיסא או ספסל. וראו גם מאיר איילי, פועלים ואומנים: מלאכתם ומעמדם בספרות חז"ל (גבעתיים: מסדה, יד לתלמוד, 1987), עמ' 18, בערך "נגר".

⁶⁶ ראו ארונסון, עמ' 147. ראו גם הינגלי (הערה 52 למעלה). חלק ניכר מהשבירות במיטות וכיסאות מודרניים חלות בצירים, וחלק גדול מהתיקונים הביתיים' כיום הם תיקונים של צירים. אין סיבה להניח שבעבר המצב היה שונה. על אודות 'חובכנים' שהיו מסוגלים לבצע תיקונים בסיסיים ברהיטים ראו למשל את הינגלי: John Rodd, *Repairing and Restoring Antique Furniture* (New York: Sterling, 1954) ו-Ralph Parsons Kinney, *The Complete Book of Furniture Repair and Refinishing New Revised Edition* (New York: Scribner, 1984). אין ספק שהאנשים בעולם הקדום היו מיומנים לא פחות מאתנו כיום. לגבי הכלים שהיו דרושים לבניית רהיטים כגון אותם מסורים, מקדחים, גרזנים, קרדומים, פטישי עץ, מפסלות, שופינים ומרצעים ראו: Harold A. Leibowitz, "An Overview", in: Meyers, *Encyclopedia*, II, cols. 353–354.

⁶⁷ קרויס, קדמוניות, ב, א, עמ' 81–85.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

כיסא חוברו מחדש (תוספתא כלים בבא בתרא א: 12, עמ' 591). מרבית התיקונים היו פשוטים ויש להניח כי בוצעו לעיתים קרובות, שהרי חלקי הריהוט היו קלים להסרה ולהרכבה (משנה כלים י"ט: 1). ציטטנו חלק מהמקורות בנושא השבירה, כעת נדון בקצרה בנושא התיקון.

עיינו לעיל במשנה, כלים י"ח: 6, המתארת מקרה שבו נשבר ותוקן צדה הארוך של מיטה טמאה, ולאחר מכן חל אותו סוג של שבירה בצדה השני. לא ברור כיצד נשברו שני צדי המיטה בזה אחר זה, אך נראה שהנזק לא היה חמור מדי, מפני שתיקנו את החלקים במקום להחליפם. לא נראה כי השבירה והתיקון אחריה היו באזור החיבור, כיון שהחיבור נשאר לרוב חזק למדי ולא היה מועד לשבירה. נראה כי התיקון דרש עבודת נגרות פשוטה, שמנעה שבירה מידית בצדה השני של המיטה. עם זאת המשנה מסכמת בהתייחסות למקרה שבירה חמור יותר: צדה השני של המיטה נשבר לפני שתוקן הראשון. בין כה ובין כה, נראה כי התיקון כאן כלל רק נגרות בסיסית והרכבה.

לא כך היה במקרה המתואר במשנה, כלים י"ט: 6. במקרה זה המיטה הייתה טמאה ושני צדיה הוסרו והוחלפו בחדשים. עם זאת, חיבורי המיטה לא הוחלפו, וזה מלמד שהם לא נשברו ולא נזוקו, או לחלופין שהיה קשה או בלתי-אפשרי לתקנם. סביר להניח שהיה קשה להחליפם, שהרי כשל הניסיון להחליף את צדי המיטה והם נשברו שנית. למעשה יש רק שתי אפשרויות: האפשרות האחת היא שהחיבורים, שלא תוקנו, גרמו לכך שצדי המיטה היו רעועים ופגיעים לנזק; האפשרות השנייה היא שאיכות הצדדים החדשים הייתה ירודה, שהם לא התאימו למידותיה של המיטה, ולפיכך לא יכלו לעמוד בלחץ ובשימוש מתמשך, בעוד שהחיבורים המקוריים עמדו בכך.

ראינו גם למעלה כיצד עלולות רגלי המיטה להישבר. לפעמים היו ממשיכים להשתמש במיטה השבורה, אך לעיתים היו מתקנים או מחליפים את הרגל הישנה בחדשה. אם התיקונים נעשו בידי בעל הבית או בידי איש מלאכה לא-מקצועי אחר, סביר שהרגל ה'חדשה' הגיעה ממיטה אחרת. במשנה, כלים י"ח: 7 מסופר על מקרה של רגל שנטמאה בטומאת מדרס בעודה מחוברת למיטה טהורה, והסירו את הרגל כדי להחזיר את המיטה למצב של טהרה. הרגל, מן הסתם, הייתה מחוברת למיטה בדבק, ולא במסמרים, ולכן היה פשוט וקל להסירה.

דנו במקרים של שבירה חיצונית (משנה כלים י"ח: 9), שבהם מחצית המיטה נגנבה, אבדה או נמסרה. המשנה קובעת כי ניתן להחזיר את החצי שניטל ולחברו למיטה מחדש. במקרה המתואר ניתן לתקן את השבירה

המקורית בקלות יחסית: המיטה המקורית נחצתה לשניים כך שכל אחד מהחצאים המשיך לתפקד כ'מיטה', אף שהוא לא נחשב ככזה מבחינה הלכתית.

3. שימוש משני ומחזור:

אין ספק שבחלק מהמקרים לא ניתן היה לתקן מיטות וכיסאות שבורים או שאי אפשר היה להמשיך ולהשתמש ברהיטים השבורים. עם זאת, היו מנסים להשתמש בחלקים המקוריים בעבור רהיטים אחרים. מובן שדפוס זה לא נבע רק מחשיבה חסכונית ומתובנה של מחזור ותיקון שרווחה בחברה הקדומה (כמו גם בחברה המודרנית). נראה שזה היה קשור גם לדיני טהרה.

המחזור סיפק הטבה נוספת בכך שפטר את הכלי החדש מטומאה, על פי העיקרון של "מפני ש[בטל העקר, בטלה הטפלה" (משנה כלים י"ט:10; כ:1; כ"ב:7; תוספתא כלים בבא מציעא י:2, עמ' 588; י:3, עמ' 588). אם ניתן היה להשתמש בכלי המקורי לאותו צורך שבעבורו שימש הכלי הממוחזר, והכלי המקורי נשבר כליל ולא יכול היה עוד להיטמא, אזי גם הכלי הממוחזר לא ייטמא אף שהוא מתפקד בהצלחה. סוגיה זו קשורה לאפשרות של שימוש משני בכלי המקורי. עם זאת אפשרות זו מוגבלת בגלל העיקרון: "כל ששנהו לשמו – טמא; לשם אחר – טהור" (משנה כלים כ"ח:5). כלומר, הכלי החדש, הממוחזר, טהור אם השימוש בו איננו זהה לשימוש הייעודי בכלי המקורי. לכן השתלם לבעלי הבית למצוא שימוש משני לחלקי כלים שבורים, ועדיף היה להשתמש בתוצר המחזור לייעוד חדש, שאינו קשור לשימוש המקורי.

ארבעת המקורות הראשונים בעניין המחזור נוגעים ל'מזרן', משמע לחבלים שמהם ייצרו את הבסיס למזרן ואת כיסויי המיטה שהונחו עליו.⁶⁸ משנה, כלים י"ט:2 עוסקת בחבלים ששימשו לבניית המזרן או לבניית הבסיס למזרן, ובעיקר בחבלים הנוספים שהיו תלויים מעבר לצדיה של המיטה. אם החבל התלוי קצר מחמישה טפחים, הוא לא יכול להיטמא מפני שהוא קצר מדי לשימוש אחר, אם וכאשר גוזרים אותו מהמיטה. חבלים שאורכם בין חמישה לעשרה טפחים יכולים להיטמא מפני שניתן להשתמש בהם שוב במיטות אחרות. המשנה מספקת לנו דוגמה, המדגישה את הקשר שבין מסורות אלו ובין הפעילויות שהיו נהוגות בבית המקדש באותה תקופה. כך ניתן היה להשתמש בחבלים לקשירת קרבן הפסח ולקשור בהם את המיטה שבה החזיקו את בעל החיים לפני שהורידו אותו לזבח. חבל שאורכו מעל עשרה טפחים

68 פירוש הגאונים, עמ' 52, מגדיר מבחינה טכנית את 'המזרן' כבגד מצמר או מבר שאנשים חשובים היו מניחים מתחת לכותונותיהם ומעל המזרן.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

נחשב טהור, כלומר אין לו, כביכול, שימוש משני. דבר זה, קשה להבינו, אלא אם כן ההנחה היא, שהשימוש המשני שלו שונה בתכלית מהשימוש בו כאבזר מיטה. אך הנחה זו מוקשית היא, שכן על-פי המשנה החבלים היו, לפחות מבחינה טכנית, 'קשורים' ומחוברים למיטה (גם אם אין הכוונה לסוג המיטה שאנו דנים בו).⁶⁹

המשנה הבאה (י"ט: 3) נוגעת לשימוש משני בכיסויי המיטה, שהונחו מעל בסיס המזרן המתואר במשנה הקודמת. אם אורך שארית הכיסוי הוא שבעה טפחים לפחות, ניתן להשתמש בו ככיסוי לגבו של חמור, ולכן הוא יכול להיטמא. לא ברור אם היו גוזרים את שארית הבד מפני שהיה ארוך מדי למיטה, או שהכיסוי נפרם בקצוות ולכן כבר לא ניתן להשתמש בו למיטה. בכל מקרה המשיכו לשבת על כיסויי המיטה, וכך מוסבר מדוע יכלו עדיין הכיסויים להיטמא. כל עוד ניתן להשתמש בכיסויים שניזוקו (כלים כ: 1), על המיטה עצמה או לשם ישיבה במקום אחר, נשארו אלו חשופים לטומאת מדרס. ניתן להשתמש בסדין שניזוק לוילונות,⁷⁰ ונראה שאחר כך אפשר לשוב ולהשתמש בו כסדין, כפי שלומדים מן העובדה שהווילונות עלולים להיטמא שוב בטומאת מדרס (משנה כלים כ: 6; כ"ז: 9).⁷¹ החשיפה לטומאה חלפה רק כאשר הבד הפך לוילון כדרך קבע, וברור שלא ניתן להחזירו ככיסוי מיטה; כמו במקרה שבו תפרו או קשרו את הווילון-כיסוי וחיברו אותו למקומו כווילון.⁷²

69 מעניין לראות כי תוספתא, כלים בבא מציעא ט: 3-4 (עמ' 588) מזכירה את העיקרון ההלכתי אך פוסחת על הדוגמה, אולי בגלל עריכה שנעשתה אחר כך ואולי בגלל מניעים שונים הכרוכים בתוספתא.

70 הווילון היה עשוי מדין מיטה ויכלו להשתמש בו כמחיצה בין חדרים, וראו הירשפלד, *Hirschfeld, Dwelling*, p. 267. למקרים דומים של מיטה ששימשה כמחיצה בין חדרים ראו תוספתא, פסחים א: 3 (עמ' 140-141 במהדורת ליברמן). כך, גם המיטה וגם המצעים יכלו לשמש למטרה זו.

71 עם זאת ראו: חנוך אלבק, ששה סדרי משנה, סדר טהרות (ירושלים ותל אביב: מוסד ביאליק-דביר, תשי"ט), עמ' 529 (= "השלמות ותוספות" למשנה כלים י: 6). ישנם הבדלים בין טומאת מדרס אמיתית ו'מגע' עם טומאה שכזו, ועניין זה הוא עצם המחלוקת בין חז"ל ובין רבי יוסי ב-כ"ז: 9.

72 תוספתא, כלים בבא מציעא יא: 8 מציינת כי המרת הסדין בווילון אינו תלוי בפעולה, אלא במצבו של הסדין: "משבלה ואין משמש מעין מלאכתו". ראו גם שם, י"א: 9-10 על סדין שהפך למפרש אנייה או על סדין ושמיכות שהונחו על הארץ. ביחס למחזור הפוך באניות וברהיטים (אף על פי שאלו נעשו בתקופה מאוחרת יותר), ראו פזית אופנר-דינס, "לא זורקים סירות ישנות", **הארץ, גלריה**, 17.03.06, עמ' 3, על בעלת מלאכה תאילנדית הבונה ספות, כיסאות ושולחנות מאניות עץ נטושות. שמיכות שהונחו על רצפות עפר סיפקו מידה מסוימת של נוחות. דנו בפורטרוט למעלה בנטייה להימנע מלשבת על הקרקע או מלשכב עליה, ובכך

בצדי המיטה ניתן היה להשתמש גם כקורות (תוספתא כלים בבא מציעא י"א:7, עמ' 589). אפשר היה להשתמש בקורות למטרה אחרת ולשוב ולהשתמש בהן לבניית מיטה וכן להפך, אלא אם כן חוברו הקורות למקומן החדש במסמרים. בדומה למקרה של הכיסויים, לדיני טומאה וטהרה היו השלכות גם על המרה זו, והשלכות אלה היו מותנות במידת הנזק שנגרם לקורות. כמו במקרה הכיסויים, אם קורות הצדדים התפרקו כליל, עדיין ניתן היה להשתמש בהן כקורות או כחלקי חילוף למיטה. אך לא ניתן היה להחזירן כחלק מהמיטה אם חוברו במסמרים לתקרה או למקום אחר במבנה. עיקרון זה נכון גם ביחס למחצלות מיטה שניזוקו, שאף הן יכלו לשמש כ'קורות' בצורה כזו או אחרת.⁷³

מסקנות: הפחת, עשה שימוש חוזר ומחזור

לא ניתן למנוע נזקים לרהיטי הבית. נזקים נגרמים ברגע ונזקים נוצרים משחיקה עם הזמן. לעיתים ניזוק הרהיט כולו ולעיתים ניזוקים רק חלקים ממנו. מיטות וכיסאות הם ריהוט מסגרת, (framework furniture). אי לזאת, החלקים החיוניים של הרהיטים הם המסגרות וחלקי המסגרות, ובמיוחד החיבורים שקושרים את כל החלקים יחדיו. מבנה המיטות מורכב יותר מזה של הכיסאות, ולכן יש להן יותר חלקים חיוניים החשופים לנזק או שבירה. חיוניותו של חלק נקבעה, לעיתים קרובות, על-פי מעמדו של חלק זה ביחס לחלקים אחרים ברהיט. כך, בסיס המזרן חיוני, כמובן, לשימוש במיטה. גם אם ניתן, לפחות באופן תיאורטי, למצוא דרך לישון או להישען על מיטה בלי בסיס מזרן, הגם שהדבר לא נוח. חבלים ובסיס המזרן לא נחשבו בגדר חלקים 'בעלי חשיבות עליונה' לגבי דיני טומאה וטהרה גם אם היו חלקים חיוניים למיטה. החבלים הפכו לחשובים באמת רק כאשר חוברו למיטה חבלים רבים, ורק אם ניתן היה

73 שהעדיפו לפרוש שמיכות ולא לשבת סתם כך על הקרקע. ראו: Joshua Schwartz, "A Child's Cart": A Toy Wagon in Ancient Jewish Society", *Ludica: annali di storia e civiltà del gioco*, 4 (1998), pp. 13–14.

לא דנו במחצלות מיטה במחקר הזה, בעיקר מפני שאלו לא כללו מסורות שבירה מלבד מקרה זה. מחצלת זו הייתה xaladriion או psiathon. ראו שוורץ, תרבות חומרית (הערה 23 למעלה), עמ' 201. הראשון הוא 'מרבד' או 'מחצלת' והשני הוא מחצלת קש או קנים. ראו משנה, כתובות ה:8. לא רק שהבעל נדרש לתת לאשתו מיטה, הוא נדרש לתת לה גם 'מפץ'. כבר הוסבר כי 'מפץ' המופיע במסכת כלים היה מחצלת קנים, וכנראה היה נוח יותר ממחצלת קש. זהו, אם כן, סוג מסוים של psiathon וניתן היה להשתמש בו בבנייה פשוטה.

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

להשתמש בהם שוב לייעוד אחר, וכך לשמור על מעמדם כחלקים עצמאיים. לולא כן נחשב המזרן כחלק בלתי נפרד ממסגרת המיטה.

מסכת כלים דנה במסגרת ובחלקים חיוניים בהקשר של הלכות טומאה וטהרה, אך ברור כי אלו גם החלקים המהותיים והיקרים של מיטות וכיסאות, וכי אלו החלקים שהיו נשלחים לתיקון לבעל מלאכה מקצועי. יתכן, כי עצם הדיון במיטות גנובות ובחלקי מיטה גנובים משקף את הצורך להחליף דווקא את החלקים הללו: התיקון היה כה מורכב או שהחלפת החלקים הייתה כה יקרה, עד כי גנבה הייתה לעיתים 'האפשרות היחידה שנותרה או האפשרות הקורצת ביותר'.

גם ריהוט שבור שלא נועד מלכתחילה לשיבה או לשכיבה יכול היה לשמש כמיטה משנית או ככיסא משני, כמו בתופעת 'כיסא-החבית' (barrel-chair), שהזכרה למעלה. ישיבה או שכיבה על הקרקע היו כה מרתיעים או כה מאוסים עד כי העדיפו להשתמש בכל רהיט שבור כמצע לשכיבה או ישיבה, בין בקביעות ובין באורח ארעי, בין שהיה זה רהיט ביתי ובין שהיה זה רהיט חוץ. פן ייחודי ביחסו של בעל בית לרהיטיו נגע לדיני טהרה. הרושם המתקבל ממקורות חז"ל הוא שענייני טומאה וטהרה העסיקו בעלי בתים יהודיים. אפשר כמובן לטעון שמקורות אלו משקפים רק את ספרות חז"ל ואינם משקפים את המציאות בשטח, אך הממצא הארכיאולוגי סותר הנחה זו.⁷⁴ לפיכך, קרוב לוודאי שהיה רצון כללי בקרב בעלי בתים להישמר מפני היטמאות כלי הריהוט שלהם. בריהוט בסיסי (foundation furniture), הסכנה העיקרית הייתה טומאת מדרס – טומאה הנגרמת משיבה או מהישענות. אף שיכלו לפרק את חלקי המיטה או הכיסא ולטבול אותם במקווה, הדרך הקלה ביותר לטהר אותם היה לשבור את הכלי. מסכת כלים מציגה תמונת מצב שלפיה הילכו בעלי בתים על הגבול הדק שבין שבירה מכוונת של הכלי כדי להפכו לטהור מבחינה הלכתית, לבין הניסיון לשמר, למעשה, את תפקודו המקורי של הכלי. אולם, מדי פעם הביע חכם זה או אחר דאגה לגבי 'תרמית' זו והעריך מחדש את הקשר בין ההלכה לבין חיי היום-יום.

74 Eyal Regev, "Non-Priestly Purity and Its Religious Aspects according to Historical Sources and Archaeological Findings" in M.J.H.M. Poorthuis and J. Schwartz, *Purity and Holiness: The Heritage of Leviticus* (Leiden–Boston–Koeln: Brill: Jewish and Christian Perspective Series, 2, 2000), pp. 223–244a המצוטטת שם. ראו גם בועז זיסו, "הישוב הכפרי בהרי ושפלת יהודה, משלהי בית שני עד לדיכוי מרד בר-כוכבא", דיטרטציה, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ב, עמ' 235–239.

שימוש במיטות או בכיסאות שבורים הביא, בסופו של דבר, להחמרת הנזקים ולשבירות יותר קשות, וההישענות או הישיבה עליהם היו פחות ופחות נוחות. המציאות חייבה הן תיקונים בסיסיים, שיאפשרו שימוש רגיל, הן תיקונים מורכבים יותר, שיישבו את הרהיט למצב המקורי, ובו הוא עלול להיטמא בשנית. נראה שמרבית בעלי הבתים היו מסוגלים לבצע תיקוני הרכבה או חיבורים פשוטים והיו להם הכלים הדרושים לתיקונים מסוג זה. חוסר המקצועיות של התיקון הביתי והשימוש בכלים לא מתאימים ובחומרים ירודים גרמו בוודאי לשבירות נוספות, אך נראה כי בין כה וכה תיקונים לא שרדו לאורך זמן. תיקונים רבים או חוזרים אפשרו, אולי, להאריך את משך השימוש בריהוט, אך לבסוף גבה השימוש בריהוט 'מתוקן' את מחירו.

כאשר לא ניתן היה להשתמש ברהיט או בחלקיו לייעודו המרכזי עמדו בפני בעל הבית שתי אפשרויות: להשליך את החפץ או לשמור אותו, בשלמותו או חלקים ממנו, לשימוש משני עתידי. בהסתמך על המקורות שבחנו, קרוב לוודאי שלבעל הבית היהודי היו שני מניעים למחזור את הרהיט. המניע הראשון היה להימנע מבזבזנות ומהשלכתו של כל חפץ באשר הוא. פעמים רבות יכלו למצוא שימוש לחפץ. עם זאת, כשהמירו חפץ (או את חלקיו) לשימוש משני, שהיה קבוע לרוב, ההמרה הפכה את החפץ לטהור. כך סיפק השימוש החדש בחפץ תשובה לבעיית הטומאה. בעלי בתים שהקפידו על ענייני טומאה וטהרה מחזרו, ודאי, כלים ומכשירים כל הזמן, ואלו קיבלו תפקידים חדשים. סביר להניח שאף מי שהקפידו פחות בעניינים של טהרה, וכמותם מי שלא הקפידו כלל, מחזרו בשל צורך אוניברסאלי לשמור על חפצים.

מסורת המחזור במסכת כלים עוסקת במיטות ולא בכיסאות, והיא עוסקת כמעט בכל החלקים החיוניים של המיטה, כולל המצעים. ייתכן כי מחזור כיסאות לעיתים נדירות יותר, מפני שהמבנה שלהם פשוט יותר. כיסא מורכב ממספר קטן של חלקים וכשאלה נשברו היה קשה מאוד או בלתי אפשרי להמשיך ולהשתמש בכיסא, ואין הרבה אפשרויות לעשות שימוש חוזר בחלקיו. נוסף לכך, תופעת 'כיסא-החבית' (barrel-chair), המוזכרת למעלה, הקלה על השגת 'כיסאות חלופיים', לפחות באופן זמני, וכך, אולי, השליכו כיסאות שבורים בקלות רבה יותר משהשליכו מיטות שבורות.

מסורת המיטות-כיסאות של מסכת כלים מעידה על חברה הפועלת על-פי שלושה העקרונות המנחים של האקולוגיה: הפחת, עשה שימוש חוזר ומחזור.⁷⁵

75 ביחס לשלושת העקרונות (ולעיתים מוסיפים גם 'שיקום' לרשימה), ראו למשל:

דיון מקדים על שבירה ותיקון בחברה היהודית הקדומה

ההפחתה נעשית בשני אופנים: צריכה מופחתת ופחות בזבזנות. ראינו שהיה מעט מאוד ריהוט בבית; מיטות וכיסאות סיפקו מידה מעטה של נוחות ולעיתים גם יוקרה, ואלו תרבתו את חיי האנשים בתקופה הקדומה. יתר על כן, ראינו שנעשו מאמצים רבים לצמצם את השלכתם של כלים שבורים באופן כללי, ובעיקר לצמצם את השלכתם של מיטות וכיסאות. אלו היו יקרים לרכישה, לא היה קל להחליף אותם ורק אירוע יוצא דופן הביא להשלכתם מהבית. נראה, אם כן, כי שימוש מחודש ומחזור תפסו מקום מרכזי בהתנהלותו של בעל בית טיפוסי. כעת נותר לנו רק לקבוע מה היו הסיבות לכך, או לפחות לתת את הדעת על המנגנון הפועל כאן.

השאלה המרכזית היא מה הוא היחס בין הנטייה הטבעית לחסכנות ולמניעת בזבוז לבין הסוגיה ההלכתית, הנוגעת לדיני טומאה וטהרה. לא סביר שמסכת כלים בעלת האוריינטציה הטכנולוגית הבולטת כל-כך, משקפת רק הרהורים תיאורטיים ואקדמיים של בית מדרש, הרהורים שאין להם זיקה של ממש לחיי היום-יום של משק הבית. נראה שעניינים יומיומיים של טומאה וטהרה העסיקו רבים בחברה היהודית. אך הדינים במסכת מתייחסים להרבה מאד כלים ועוסקים בחיי יומיום וקשה לראות כיצד הצליח בעל הבית הטיפוסי (ואף החכם) לעקוב אחר פרטי הפרטים של הדינים או לציית להם. יש להניח שבעל הבית הטיפוסי הבין את העיקרון הכללי שכלי 'שבור' אינו מקבל טומאה. האם העובדה שהמשיכו להשתמש בכלים 'שבורים' משקפת רצון להימנע מטומאה? נכון הוא, שהכלי צריך היה 'להישבר' כדי למנוע טומאה, אך צורת השבירה המונעת טומאה נתונה לפרשנות ואפילו החכמים היו חלוקים בדעותיהם ביחס לכך. אין ספק שה'תרמית' הזו תרמה רבות לעקרון ההפחתה: המשך השימוש בכלים שבורים סיפק הגנה כנגד טומאה, בעוד כלים חדשים היו עלולים להיטמא. כפי שהסברנו, גם בעבור מי שלא הקפידו בנושא היו ההכרעות אם להמשיך ולהשתמש בכלים נתונות לשיקולים כלליים יותר. בתיקון או בשימוש חוזר הייתה משום בעיה שכן הקפידו על טהרת הבית, ותיקון של כלי כדי שיהיה נוח יותר או יעיל יותר הביא עמו גם עולם שלם של אפשרויות חשיפה לטומאה פוטנציאלית. בהתחשב בעובדה שמרבית התיקונים נעשו בבית באופן חובבני, ולא בידי איש מקצוע, ה'תיקון' יכול היה להביא את

; <http://www.moea.state.mn.us/reduce/index.cfm>

; <http://www.epa.gov/epaoswer/non-hw/muncpl/reduce.htm>; ואת :

<http://www.ns.ec.gc.ca/udo/reuse.html> וראו הקישורים הרבים והביבליוגרפיה המצוטטת

שם.

הכלי לגבול העמום של שבירה הלכתית. בני הבית יכלו לנצל את המצב ולהמשיך ולשחק בגבולות בין תיקון יעיל שנקבע על ידי חז"ל, לבין תיקון מינימאלי, שאפשר שימוש בצורה כלשהי. אם אי אפשר עוד לתקן לשימוש חוזר ניתן למחזר או לשנות את מהות הכלי (ההלכתית) ואת ייעודו, ולהמשיך להשתמש בו ועם זאת גם לפטרו מפני טומאה.

נראה כי דיני טהרה סיפקו מערכת בקרה נוספת כנגד בזבזנות וחיזקו נטיות מושרשות לחסכנות, לפחות ביחס לריהוט הביתי שאותו בחנו כאן. אפשר שלפנינו גם תהליך הפוך, שבו נטיות מושרשות לחסכנות הביאו להקפדה בעניין טומאה וטהרה, לפחות בנוגע לכלים הללו. ההתרשמות שלנו היא שתופעה זו תקפה ורווחת ביחס לכלים כולם, פשוטים ויקרים כאחד, ונמשיך לחקור נושא כולל זה בעתיד.

